

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TEHZİBU'L AHLAK BAĞLAMINDA İBN
MİSKEVEYH'TE AHLAK EĞİTİMİ**

YÜKSEK LİSANSTEZİ

Danışman
Doç. Dr. Hamdi ONAY

Hazırlayan
Vecihe Ebru İNCE

MALATYA, 2023

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**TEHZİBU'L AHLAK BAĞLAMINDA İBN
MİSKEVEYH'TE AHLAK EĞİTİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Vecihe Ebru İNCE

Danışman
Doç. Dr. Hamdi ONAY

MALATYA 2022

ÖNSÖZ

Ahlak: yeryüzünde yaşayan tüm insanları ilgilendiren, neyin iyi neyin kötü olduğunu, doğru ile yanlış ayırt edebilmemizi sağlayan, yapılması ve yapılmaması gereken davranışlara birtakım evrensel ilke ve kurallar koyan normatif bir bilimdir. Ahlak felsefesi ise bu ilke ve kuralları kendine özgü yöntem ve tekniklerle ele alan bir felsefe disiplini. Felsefe tarihinde Ahlak felsefesi alanında pek çok teori geliştiren önemli filozoflar yetişmiştir. Bu filozoflar yaşadıkları çağla beraber kendinden sonra gelen dönemleri, fikirleriyle etkilemiş ve yol gösterici olmuşlardır. Bu düşünürlerden biri de kendi çağında özgün ve detaylı olarak ele aldığı ahlak görüşleriyle İbn Miskeveyh olmuştur. O, ahlak felsefesini psikoloji üzerine temellendirerek ahlakı; güzel olan ve zorlanmadan yapabileceğimiz, insanın kişiliğiyle özdeşleşip, meleke haline gelebilecek eylemlerin oluşmasını sağlayan psikolojik bir kabiliyet olarak tanımlar. Filozof, yaşadığı dönemde özellikle tarih, metafizik, psikoloji ve ahlak görüşleriyle öne çıkan ve yazdığı eserlerle kendisinden sonraki nesilleri etkileyen bir düşünür olmayı başarabilmiştir.

Dinlerin ahlak ilkelerine dair öğütleri ile filozofların ahlak görüşleri, ahlak kavramının anlaşılması ve açıklanmasına önemli katkılar sağlamıştır. İnsanın yaşaması ve hayatının devamı için her ne kadar beden organları zorunlu olsa da insanın ahlaklı bir varlık olması ve bu sayede mutluluğa ulaşması nefesine bağlıdır. İnsan, beş duyusuyla dış dünyadaki fenomenleri algılar, zihin ile de bu algılanan fenomenleri neden- sonuç bağlamı içerisinde bir yargıya dönüştürerek bilgi haline getirir. İslam filozoflarına göre; insan, diğer varlıklardan farklı olarak düşünme, ayırt etme ve akıl yürütme özelliklerine sahip olduğu için ahlakında değişime ve gelişmenin olması kaçınılmaz olacaktır. İbn Miskeveyh'e göre, insanın bedeni ve nefsi birbirinden ayrı değildir, onlar birbirleriyle hep etkileşim içinde olarak birbirlerini etkilerler. Buna bağlı olarak İslam ahlak düşüncesi ile Yunan filozoflarının ahlak anlayışlarını sentezleyen İbn Miskeveyh' in ahlak kavramına dair düşüncelerini değerlendirmeye çalışarak, ahlak eğitimine getirdiği metotları anlama ve bilme çabası içerisinde olacağız. O, ahlak alanına verdiği önemi, diğer eserlerinden ziyade, ahlaka dair görüşlerini içeren meşhur 'Tehzibu'l Ahlak' adlı eseriyle ortaya koymaktadır.

Çalışmamız; bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde: düşünürümüzün ahlaka dair görüşleri, eğitimin amacı, içeriği ve yöntemleri;

ikinci bölümde İbn Miskeveyh'in temel ahlak felsefesini, bu bağlamda ahlaki eğitimin ne şekilde verilmesi gerektiği, eğitimin psikolojik ve sosyolojik temeli ve bu ilkeler çerçevesinde kişinin mutluluğu nasıl yakalayabileceğine dair görüşlerini anlayabildiğimiz kadarıyla ifade etme çabası içerisinde olacağız.

Bu çalışma esnasında her aşamada yaptığı katkılarıyla benden sabrını ve emeğini esirgemeyen danışman hocam sayın Doç. Dr. Hamdi ONAY'a; ayrıca küçüklüğümden beri ilim öğrenme merakıma katkıda bulunan babam ile her zaman yanımda olarak desteklerini esirgemeyen anneme teşekkürlerimi sunarım.

Vecihe Ebru İNCE

MALATYA-2022

ÖZET

İslam düşünce tarihinde, yaşadıkları zaman dilimini ve kendinden sonra gelen dönemleri, fikirleriyle etkileyen birçok düşünür vardır. Bu düşünürlerden biri de İbn Miskeveyhtir. Onu, yaşamış olduğu zamanda öne çıkaran ve kendisinden sonraki nesilleri etkileyen özelliği, tarih ve metafizik v.b alanlarda eserler kaleme almasından çok, kendi çağında özgün ve detaylı olarak ele aldığı ahlak hakkındaki görüşleridir. O, ahlak alanının kendisini önemsemiş ve yazdığı diğer alandaki eserlerinden ziyade, ahlaka dair görüşlerini içeren meşhur ‘Tehzib’ül Ahlak’ adlı eseriyle ön plana çıkmıştır.

İbn Miskeveyh, ahlak felsefesini psikoloji üzerine temellendirmiştir. O ahlakı; güzel olan ve zorlanmadan yapabileceğimiz, insanın kendi kişiliğiyle özdeşleşip, alışkanlık haline gelebilecek eylemlerin oluşmasını sağlayan psikolojik bir kabiliyet olarak tanımlar. Filozofa göre; insan, diğer varlıklardan farklı olarak düşünme, ayırt etme ve akıl yürütme özelliklerine sahip olduğu için ahlakında değişimin olması mümkündür. İnsan, beş duyu ile dış dünyadaki fenomenleri algılar, zihin ise bu algılanan fenomenleri neden- sonuç bağlamı içerisinde yargıya dönüştürerek bilgi haline getirir. Bunu yapabilen tek varlık insandır. Kişi, akli melekelerini doğru ve sağlam bir şekilde kullanmaya başladıkça, dış dünyadan algıladığı nesnelere bilgiye dönüştürdüktan sonra onları; iyi-kötü, doğru-yanlış olarak birbirinden ayırt etmeye başlar. Ve sonra da, bu ayırt ettiği durumlar hakkında zihinsel olarak yargıda bulunur ve onu eylemleri ile dış dünyaya yansıtır. İşte tem de bu, iyi ile kötü olanı birbirinden ayırt edebilme, yani seçme özelliğinden dolayı ahlakından yükümlü olur. İbn Miskeveyh, ahlakın değişip değişmeyeceği konusu hakkında; insanın, eğitim ve öğretimle değişebilecek bir mizaçta yaratıldığını söyler. Örneğin; Taşın yere düşmesi ya da ateşin yukarı çıkması doğal olaylar olup değiştirilemez. Oysaki ahlaki özellikleri değiştirmek mümkün olduğuna göre, bu konunun değiştirilemez doğal olaylarla bir ilgisi yoktur.

İnsanın yaşaması için her ne kadar beden gerekli olsa da, insanın ahlaklı bir varlık olması ve buna bağlı olarak mutluluğa ulaşması nefesine bağlıdır. Düşünürümüze göre, insanın bedeni ve nefsi birbirinden ayrı değildir, birbirleriyle hep etkileşim içinde olarak birbirlerini etkilerler. O; nefsi, güçleri açısından Platon'dan esinlenerek; akıl, şehvet ve öfke gücü olarak inceler. Nefsin şehvet gücünü bir domuza; öfke gücünü yırtıcı bir hayvana; düşünme gücünü ise meleklere benzeterek metaforik bir yaklaşımla benimser. İbn Miskeveyh' e göre, nefsin güçleri ile erdemler arasında benzerlik ilişkisi vardır. Nefsin her bir türüne karşılık gelen çeşitli erdemler vardır. Bu anlamda akıl gücüne hikmet, öfke gücüne cesaret ve şehvet gücüne de iffet erdemi tekabül eder. İnsan bu erdemlere ise ancak nefsin güçlerini eğiterek sahip olabilir. Akıl gücünü eğiterek hikmet erdemine, öfke gücünü eğiterek cesaret erdemine ve şehvet gücünü eğiterek iffet erdemine sahip olabilir. Bu üç erdem arasındaki uyum ve dengeli olması sonucunda ise dördüncü ve nihai erdem olan adalet erdemine ulaşır. İnsan, varlığın kategorisinde en aşağıdan en yukarıya bu dört erdeme sahip olarak ulaşabilir. Bunun da kaçınılmaz yolu eğitimidir.

Bu çalışma, İbn Miskaveyh'in ahlak anlayışında eğitimin rolünü değerlendirmekte ve günümüz eğitim anlayışı perspektifinden eğitimin; amaç, ilke ve yöntemlerinin değerini belirlemeye çalışmaktadır. Araştırma filozofumuzun ahlak anlayışı ile sınırlıdır. İçerik analizi yöntemi kullanılarak, Onun eğitimle ilgili görüşleri, günümüz eğitiminin dallarına ve temalarına göre tasnif edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler:İbn Miskaveyh, eğitim, erdem, nefis

ABSTRACT

In the history of Islamic thought, there are many thinkers who influenced the time period they lived and the periods that came after them with their ideas. One of these thinkers is Ibn Miskeveyh. The feature that makes him stand out in the time he lived and affects the next generations is his views on morality, which he dealt with in detail in his own age, rather than writing works in the fields of history and metaphysics. He gave importance to the field of morality himself and came to the forefront with his famous work "Tehzib'ül Ahlak", which includes his views on morality rather than his other works in the field.

Ibn Miskeveyh based his moral philosophy on psychology. His morals; defines it as a psychological ability that enables the formation of actions that are beautiful and that we can do without difficulty, that can become a habit by identifying with one's own personality. According to the philosopher; Since human beings have the characteristics of thinking, distinguishing and reasoning unlike other beings, it is possible to change in their morals. The human perceives the phenomena in the external world with his five senses, and the mind turns these perceived phenomena into knowledge by transforming them into judgment in the context of cause and effect. Man is the only creature that can do this. As a person begins to use his mental faculties correctly and firmly, after transforming the objects he perceives from the outside world into information; begin to distinguish between good and bad, right and wrong. And then he mentally judges these discernible situations and projects it to the outside world through his actions. This is the essence of tem, it is responsible for morality due to its ability to distinguish between good and bad, that is, to choose. Ibn Miskeveyh, on the subject of whether morality can change; He says that man is created with a temperament that can change with education and training. For example; The falling of the stone to the ground or the fire going up are natural events and cannot be changed. However, since it is possible to change moral characteristics, this issue has nothing to do with unchangeable natural events.

Although the body is necessary for a person to live, being a moral being and, accordingly, reaching happiness depends on his soul. According to our thinker, the human body and soul are not separate from each other, they affect each other by always interacting with each other. HE IS; his soul, inspired by Plato in terms of his powers;

examines it as the power of reason, lust and anger. The lust power of the soul to a pig; the power of anger to a predator; he adopts the power of thinking with a metaphorical approach, likening them to angels. According to Ibn Miskawayh, there is a similarity relationship between the powers of the soul and the virtues. There are various virtues corresponding to each type of soul. In this sense, wisdom corresponds to the power of reason, courage to the power of anger, and virtue of chastity to the power of lust. A person can have these virtues only by training the powers of the soul. He can have the virtue of wisdom by training the power of reason, the virtue of courage by training the power of anger, and the virtue of chastity by training the power of lust. As a result of the harmony and balance between these three virtues, he reaches the fourth and final virtue, the virtue of justice. A person can reach from the bottom to the top in the category of being by having these four virtues. The inevitable way to do this is education.

This study evaluates the role of education in Ibn Miskaveyh's understanding of morality and considers education from the perspective of today's education; It tries to determine the value of its aims, principles and methods. The research is limited to the moral understanding of our philosopher. Using the content analysis method, his views on education were evaluated by classifying them according to the branches and themes of today's education.

Key words: Ibn Miskaveyh, education, virtue, nafs

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
B. Araştırmanın Amacı.....	3
C. Araştırmanın Yöntemi.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İBN MİSKEVEYH'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği.....	5
1.1.1. İlmi kişiliği.....	6
1.1.2. Temel Felsefesi	11
1.1.3. Eğitim Görüşleri	18
1.1.5. Eğitimin İçeriği	23
1.1.6. Öğretmen ve Öğrenci	27
1.1.7. Yöntem.....	28
1.1.8. İbn Miskeveyh'in Etkilendiği ve Etkilediği Kimseler	30
1.2. İbn Miskeveyh 'de Eğitimin Hedefleri	31
1.3. Zihnî Hedefler.....	34
1.4. Hissî Hedefler	38
1.5. Psiko-Motor Hedefler	45

İKİNCİ BÖLÜM

2. İBN MİSKEVEYH'DE AHLAK

2.1. Adapla İlgili Bilgiler.....	50
2.1.1. Yemek Adabı.....	51
2.1.2. Giyinme Adabı.....	51
2.1.3. Oturup Kalkma Adabı.....	52
2.2. Ahlakla İlgili Bilgiler.....	52
2.2.1. Nefis, Nefsin Kemâli, Nefsin Güçleri	52
2.2.2. Faziletlerle İlgili Bilgiler	55
2.2.3. Mutluluk.....	56
2.2.4. Zevkler	58
2.2.5. İrade Hürriyeti.....	59
2.2.6. Nefsin Hastalıkian Ve Tedavisi	59
SONUÇ	63
KAYNAKÇA.....	65

KISALTMALAR

v.b	: ve benzeri
TDK	: Türk Dil Kurumu
Çev.	: Çeviren
ss.	: Sayfa aralığı
s.	: sayfa sayısı
yy.	: yüzyıl
yay.	: yayınları
v.s	:ve saire

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Her ne kadar filozof ve eğitimciler bir toplum tarafından ihtiyaç duyulan bilginin geliştirilip aktarılması durumunu eğitim olarak adlandırmasında hemfikir olsalar da eğitimin gerçek bir tanımı üzerinde mutabakat sağlayamamışlardır. Ancak şu an geldiğimiz çağda herkesin hem fikir olabileceği genel- geçer bir tanım yapmamız gerekirse bu kavram için şunu diyebiliriz: Eğitim, yeni yetişen kuşakları toplum hayatına hazırlamak amacıyla onların gerekli bilgi, beceri ve anlayış kazanmalarına ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme etkinliğidir. Eğitimin niçin ve nasıl verileceği, hangi yöntem ile verilirse daha başarılı olunacağı problemi günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

İslâm düşünce tarihinde, bilgili ve faziletli, iyi insan yetiştirme işi ile ilgilenenler yazdıkları eserlerle insanlara rehberlikte bulunmuşlardır. İbn Miskeveyh de bunlardan biridir. O, insanın yaratılıştan sahip olduğu güçleri “Tehzîbu'l- Ahlâk” adlı eserinde öngördüğü eğitimle geliştirerek, insanı, aklın ve dinin iyi bulduğu özellikleri taşıyan ahlâk sahibi insan haline getirmeyi hedefler. O, insanın kazanmasını istediği iyi özellikleri ve bu özellikleri nasıl kazanacağını Tehzîbu'l- Ahlâk'da anlatmıştır.

Bu araştırmanın amacı, Tehzibu'l- Ahlak bağlamında İbn Miskeveyh' te ahlak eğitiminin nasıl olması gerektiğini anlamaya çalışarak, bu ahlak eğitimini, günümüz eğitim anlayışları açısından değerlendirerek, eğitimin amaçları, konuları, ilke ve yöntemleri, eğitim psikolojisi ve sosyolojisi bakımından bugün için ne değer ifade ettiğini belirlemektir. Ahlak felsefesini psikoloji üzerine temellendiren İbn Miskeveyh ahlakı; güzel olanı zorlanmadan yapabileceğimiz, insanın davranışlarını kişiliğiyle özdeşleştirip, meleke haline gelebilecek eylemlerin oluşmasını sağlayan psikolojik bir kabiliyet olarak tanımlar.

Düşünürümüzün ahlak anlayışını yansıtan Tehzîbu'l- Ahlâk adlı eserinden çıkacak olan ahlak eğitimi bilgilerinin, günümüz eğitim anlayışı bakımından değerini tespit ederek geçmişte etkili olan bu eserin bugün için önemli olan ahlak eğitimi ilkelerini taşıyıp taşımadığını ortaya çıkarmak araştırmayı önemli kılmaktadır. Zira Tehzîbu'l-

Ahlâk, İslâm felsefesi alanında, ahlâk felsefesi ile ilgili temel bir eser olarak görülmektedir. Tehzîbu'l- Ahlâk hem İslâm toplumunu hem de kendinden sonraki dönemlerdeki Müslüman düşünürleri önemli ölçüde etkilemiştir.

İbn Miskeveyh, bu önemli eserde ahlak eğitimiyle ilgili insanın ontolojik varlığına vurgu yapmaktadır. Ona göre insanın yaşaması için her ne kadar beden ve organları zorunlu olsa da insanın ahlaklı bir varlık olması ve buna bağlı olarak mutluluğa ulaşması nefesine bağlıdır. Çünkü insan davranışları bakımından insanın bedeni ve nefsi birbirinden ayrı değil, onar birbirleriyle etkileşim içinde olarak birbirlerini etkilerler. Filozof, Platon'dan esinlenerek nefsin güçleri açısından; akıl, şehvet ve öfke gücü olarak inceler. Nefsin şehvet gücünü bir domuza; öfke gücünü yırtıcı bir hayvana, düşünme gücünü ise meleklerle benzeterek metaforik bir yaklaşımla benimser.

İbn Miskeveyh' e göre, nefsin güçleri ile erdemler arasında benzerlik ilişkisi vardır. Nefsin her bir türüne karşılık gelen çeşitli erdemlerden bahsetmektedir. Bu anlamda akıl gücüne hikmet, öfke gücüne cesaret ve şehvet gücüne de iffet erdemi tekabül eder. İnsan bu erdemlere ise ancak nefsin güçlerini eğiterek sahip olabilir. Bu Bağlamda insan, akıl gücünü eğiterek hikmet erdemine, öfke gücünü eğiterek cesaret erdemine ve şehvet gücünü eğiterek iffet erdemine sahip olabilir. Bu üç erdem arasında uyum ve dengeli olması sonucunda ise dördüncü ve nihai erdem olan adalet erdemine ulaşılır. İnsan, varlığın kategorisinde en aşağıdan en yukarıya bu dört erdeme sahip olarak ulaşabilir. Bunun da kaçınılmaz yolu ahlaki eğitimden geçmektedir.

B. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı İslam felsefesi alanında temel bir ahlak kitabı olma özelliğini taşıyan “Tehzibu’l-Ahlak” adlı eserinde İbn Miskeveyh’in ahlak anlayışını incelemeyi ele almaktadır. Bu bağlamda: sanatların en üstün olma bakımından ahlak sanatını, gençlerin ahlakını, Aristo’nun görüşünü inceleyip, bu başlıkları İslam ahlak felsefesi çerçevesinde değerlendirmeye çalıştık. Filozofun İslam felsefesi temeline oturtmuş olduğu ahlak anlayışını, Müslüman filozofların ‘ahlak’ bağlamında temel eser olarak kabul ettiği bu eserdeki ahlak eğitimini tez konusu olarak incelemeye çalışacağız. Bu anlamda hem bireysel hem de toplumsal olgunluğa erişebilmeyi amaçlamaktayız.

İbn Miskeveyh, insanın kazanmasını istediği iyi özellikleri ve bu özellikleri nasıl kazanacağını Tehzîbu’l- Ahlâk’da derinlemesine anlatmıştır. Bu araştırmanın problem cümlesi şudur: Tehzibu’l Ahlak bağlamında İbn Miskeveyh’ te ahlak eğitimi nedir? Başka bir ifadeyle insanın ahlaki kişilik kazanmasında eğitimin rolü ne olacaktır? ahlak felsefesini psikoloji üzerine temellendiren İbn Miskeveyh, canlılar içerisinde bunu yapabilen tek varlığın insan olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre kişi, akli melekelerini doğru ve sağlam bir şekilde kullanmaya başladıkça, dış dünyadan algıladığı nesnelere bilgiye dönüştürdükten sonra onları; iyi-kötü, doğru-yanlış olarak birbirinden temyiz gücüyle ayırt etmeye başlar. Daha sonra bu ayırt ettiği durumlar hakkında zihinsel olarak yargıda bulunur ve onu eylemleriyle dış dünyada sergilemeye başlar. İşte tam da bu, iyi ile kötü olanı birbirinden ayırt (temyiz) edebilme, yani seçme (ihtiyar) özelliğinden yararlanarak ahlaki açıdan yükümlük kazanmış olur.

C. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada bir tür belge tarama ile birlikte içerik analizi yöntemini kullandık. İçerik analizi, belirli bir metin, kitap veya belgenin birtakım özelliklerini belirlemek amacıyla yapılmaktadır. Biz de çalışmamızda ağırlıklı olarak İslam Felsefesi bağlamında düşünürün, ahlak felsefesi konusunda yazdığı kendi eserlerini okuyarak temel eseri olarak gördüğümüz “Tehzibu’l-Ahlak” adlı eseri derinlemesine okuduk ve analiz ettik. Daha sonra bu alanda yazılmış makale, çeviri kitap, temel İslam kaynakları ve güncel eserlerden yararlanmaya çalıştık.

Araştırmamız İslam Felsefesi alanında yapılmış bir çalışma olması nedeniyle öncelikle bu alanın kendine özgü metotlarını kullanarak, düşünürün kendi ahlak görüşünü oluşturmasına ilham kaynağı olan antik Yunan düşünürlerinin ahlak anlayışlarına (Platon, Aristo) da değindik. İbn Miskeveyh, nefsin güçleri açısından Platon'dan esinlenerek; akıl, şehvet ve öfke gücü olarak üçlü bir tasnifle inceler. Nefsin o, şehvet gücünü domuza; öfke gücünü yırtıcı hayvanlara, düşünme gücünü ise meleklerle benzeterek metaforik bir yaklaşım benimser.

Araştırmada kullanılan metotlardan bir diğeri de İbn Miskeveyh' in ahlakın ne olduğunu anlama konusunda Tehzibu'l Ahlak'ın ilk bölümünde birbirinden farklı düşünürlerin anlayışlarına eleştirel bir tutumla yaklaşması sebebiyle, bu eleştiriler bağlamında konuyu anlamaya ve değerlendirmeye çalıştık. Bu zikredilen eleştirilerden sonra O, ahlakı; güzel olanı zorlanmadan yapabileceğimiz, davranışlarını insanın kişiliğiyle özdeşleştirip, meleke haline gelebilecek eylemlerin oluşmasını sağlayan psikolojik bir kabiliyet olarak tanımlamaktadır.

Bu çalışma, İbn Miskeveyh'in ahlak anlayışında eğitimin rolünü değerlendirmekte ve günümüz eğitim anlayışı perspektifinden eğitimin; amaç, ilke ve yöntemlerinin değerini belirlemeye çalışmaktadır. Araştırma filozofumuz İbn Miskeveyh'in ahlak anlayışı ile sınırlıdır. İçerik analizi yöntemiyle O'nun ahlak eğitimiyle ilgili görüşleri, günümüz eğitiminin dallarına ve temalarına göre tasnif edilerek değerlendirilmiştir.

Filozofun ahlak anlayışına geçmeden önce hayatı, İslam felsefesi ve tasavvuf tarihi açısından önemine değinmenin yararlı olacağı kanısındayız.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İBN MİSKEVEYH'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı, Eserleri ve İلمي Kişiliği

Ebu Ali künyesiyle anılan Ahmed b. Muhammed b. Yak'ub b. Miskeveyh 320/932, Rey kasabasında doğduğu bilinmektedir. Miskeveyh'in doğduğu 4.yüzyıl, İslam medeniyetinin en görkemli dönemlerinden biridir. Müslümanlar bu yüzyılda fikren büyük ilerleme kaydetmiştir. Bu nedenle birçok tarihçi bu yüzyılı Altın Çağı olarak adlandırmaktadır. Kendisi bu bereketli dönemde doğmuş ve ilim ile geçen bir hayat sürdürmüştür. Bu dönem, Müslümanların yabancı kültürlerden Arapça'ya kapsamlı çeviriler yapan Beytül Hikme¹ adlı bir kuruma sahip olduğu zamanları da kapsar. İbn Miskeveyh'in hayatı Büveyhi 'nin kontrolü altındaydı. Kendisi, erken yaşlardan itibaren alimlerin ve alimlere değer veren Büveyhi² hükümdarlarının dikkatini çekti. İslam medeniyetinin bu hükümdarların himayesinde önemli ölçüde geliştiği bu dönemde düşünürümüz mükemmel bir eğitim almış, bir bilim adamı ve bürokrat olarak yetişmiştir. Miskeveyh uzun yıllar Büveyhi emirlerinin maliye ve hazine işlerinden sorumlu üst düzey bir bürokrat olarak görev yaptığı için “el- Hazin“ ünvanıyla da anılmaktadır.³

O, Sabit b. Ebü'l -Fazl İbnü'l-Amid ve oğlu Ebü'l- Feth döneminde Sabit b. Sinan ile tanışıp onun tarih yazılarını okudu, matematik ve kimya gibi psikolojik bilimler okudu. Bu süre zarfında Ebu Süleyman es-Sicistani'den mantık ve felsefe okudu. Ebu Tayyiber-Razi ve Cabir b. Hayyan ve Ebu Bekir Muhammed b. Zekeriyya er Razi' nin kimya kitaplarını okudu. Adudüddele'nin teşvikiyle felsefe ve diğer felsefi ilimleri tahsil etmiş, aynı şekilde dönemin Aristoteles'in önde gelen eleştirmenlerinden, filozof ve hekim İbn Hamardan; Hristiyanlıktan da felsefe ve tıp alanlarında yararlanmıştı.

¹ IX ile XIV. yüzyıllar arasında İslam ülkelerinde filozof ve alimlerin yetiştiği okul olarak bilinmektedir.

² 932-1062 yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm süren Deylemi asıllı bir hanedandır.

³ Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri* (İstanbul: Klasik yay,2005), s.251.

Aynı zamanda Ebu'l Hasan El Amiri, Biruni, İbn Sina gibi bu dönemin önde gelen diğer filozof ve alimleriyle tanışma fırsatı bulmuştur. Ünü, eğitimden değil, felsefe ve etik alanındaki çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Tarihten felsefeye, matematikten tıbbaya uzanan bilimlerini bir araya toplayarak yazan Miskeveyh, daha çok tarihçi, filozof ama özellikle ahlak düşünürü olarak bilinir. İbn Miskeveyh 421/1030'da İsfahan'da öldü.⁴

1.1.1. İlmi kişiliği

İbn Miskeveyh Fars asıllı ünlü Şii filozofu olarak bilinir. Müslümanlar tarafından; Aristoteles, Farabi' den sonraki üçüncü öğretmen 'Muallim-i Salis' olarak anılır.⁵ Kendisi Bağdat, İsfahan ve Rey şehirlerinde Büveyhi Hanedanı'na hizmet ederken, politik kimliğini filozof kimliğiyle birleştirmiştir. İslam dünyasında Neo platonik geleneğin ortaya çıkışında İbn Miskeveyh' in telifçi rolünün etkisi bulunmaktadır. Filozof tarihten psikolojiye, kimyadan metafiziğe pek çok farklı alanda çalışmalarda bulunmuş ve eserler kaleme almıştır.

Felsefesini büyük ölçüde Grek düşüncesine dayandıran İbn Miskeveyh, felsefede eklektik bir yaklaşım benimsemiştir. Grek felsefesini her ne kadar İslami problemlere dayandırmış olsa da, felsefeyi belli ölçüler içinde de olsa dini pek fazla kullanmadığı görülmüştür. Bundan dolayı, Farabi Okulu'na mensup İslami bir hümanist olarak nitelenen İbn Miskeveyh' in, İslam düşüncesinde İslamı, tüm insanlığa ortak olan rasyonel pratikler sistemine uydurmaya yönelik bir eğilimi temsil ettiği kabul edilir.⁶

Düşünürümüz ilim hayatında her ne kadar birbirinden farklı alanlarda eserler ortaya koymuşsa da, daha ziyade ahlakla ilgili çalışmasıyla ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda Felsefe tarihini genel hatlarıyla ele alan Ahmet Cevizci 'Felsefe Tarihi' adlı eserinde İbn Miskeveyh' in ahlakla ilgili öne çıkmasına vurgu yaparak şu ifadelerde bulunmuştur:

“Doğu'da Meşşai felsefenin son örneklerinden biri, çok yönlü filozof kimliğine rağmen, daha ziyade etiğiyle kendisini göstermiş olan İbn Miskeveyh'tir. Felsefesini büyük ölçüde Yunan düşüncesine dayandıran İbn Miskeveyh felsefede eklektik bir yaklaşımı benimsemiştir. Yunan felsefesini her ne kadar İslami problemlere uygulamış olsa da felsefeyi belli ölçüler içinde de olsa dönüşüme uğratmak için dini pek fazla kullanmadı. Bundan dolayı, Farabi okuluna mensup İslami bir hümanist olarak nitelenen İbn Miskeveyh'in, İslam düşüncesinde İslam'ı bütün insanlığa ortak

⁴Ramazan Altıntaş, “İbn Miskeveyh'in Adalet Anlayışı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 3/sayı:2, 15 Aralık 1998, ss. 237–249.

⁵ Muhammed Beheşti, “İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri”, içinde: *Misbah İslami Düşünce ve Araştırma Dergisi*, Cilt:3/sayı 9, Temmuz 2014, s.s 131-133.

⁶ Ahmet Cevizci. *Felsefe Tarihi* (İstanbul: say yay, 2012), s. 191.

*olan rasyonel pratikler sistemine uydurmaya yönelik bir eğilimi temsil ettiği kabul edilir.*⁷

Gerçekten de yazarın dediği gibi Miskeveyh, eserleri okunduğunda görülebilir ki ele aldığı konuları tek bir açıdan ele almamıştır. Kendisini her ne kadar İslami açıdan tanısak da düşünür, belli ölçüde Yunan düşüncesinden de etkilenmiş ve bunu görüşlerine yansıtmıştır. Mesela filozofun ahlak anlayışının temel felsefesinde İslami kavramların yanı sıra, Yunanlılara ait kavramları farklı bir yaklaşımla ele aldığını görüyoruz. İbn Miskeveyh, ahlak felsefesinde de Aristocu ve Platoncu görüşleri dikkate alarak ve bu iki düşünce tarzından beslenerek, kendi ahlak görüşünü oluşturduğunu anlayabiliriz.⁸ Ayrıca, filozofun ahlak alanındaki araştırmaları, sonraki nesillerde ahlak çalışması yapan Müslüman ahlakçıları derinden etkilemiştir.

1.1.7. İbn Miskeveyh'in Eserleri

İbn Miskeveyh, eserlerini çağının yaygın bilim dili olan Farsça ve Arapça kaleme almış olup, muhtelif kaynaklarda ifade edildiği üzere geride yaklaşık 20 farklı cilt eser bırakmıştır. Bu eserler felsefe, tıp, edebiyat, tarih, ahlak ve metafizik gibi alanlarda yazılmış olup, her biri kendi alanında özgün sayılabilecek türden çalışmalar olduğu ifade edilmektedir... İbn Miskeveyh'in bilinen eserlerinden bazıları şöyledir:⁹

İbn Miskeveyh'in ahlâka, tıbbâ, edebiyat ve tarihe dair otuzu aşkın kitap ve risalesi vardır. Öyle anlaşılıyor ki, Miskeveyh çağının bütün bilgilerine ilgi duymuş, tabii ilimlerden edebiyata kadar bir çok ilim dalında çalışmıştır. Eserleri arasında aritmetik ile ilgili bir risaleden tıpla ilgili bir kitaba, simya üzerine bir denemeden öğütleri içine alan bir hikâyeler mecmuasına, bir ahlâk kitabından hacimli bir tarih kitabına kadar çok çeşitli teliflerine rastlamak mümkündür. İbn Miskeveyh'in belli başlı eserlerini dört grupta toplayabiliriz.

a. Ahlâk ilgili eserleri:

1. Tehzibu'l Ahlâk

Bu eserin tam adı Tehzîbu'l-Ahlâk (ahlâkı olgunlaştırma ve güzelleştirme) dir.¹⁰

İslâm felsefesi alanında temel bir ahlâk kitabı olma şerefi İbn Miskeveyh'in Tehzîbu'l-

⁷ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.265.

⁸ Müfit Selim Saruhan, "İbn Miskeveyh". *Doğudan Batı'ya Düşüncenin Serüveni İçinde* (İstanbul: İnsan yay, 2016), s.395.

⁹ Altıntaş, "İbn Miskeveyh'in Adalet Anlayışı", ss. 237–249.

¹⁰ Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, s.252.

Ahlâk'ına aittir'. Filozofun felsefi bakımdan en kuvvetli eseri olan Tehzîbu'l- Ahlâk platonik temele dayanan bir ahlâk sisteminin izahıdır. Bu kitap Gazâlî ve sonraki yazarlar tarafından kullanılmıştır. İslâm dünyasında kaleme alınan birçok ahlâk kitabı için bu eser adeta bir “örnek eser” teşkil etmiştir.

Tehzîbu'l-Ahlâk, başta, çok farklı kaynaklardan akıp gelen bilgileri sistemli bir şekilde bir araya getiren bir eserdir. Ve bu eser ve yedi ana bölümden oluşarak, Eflâtuncu düşünce geleneğinin psikolojik bir temeline dayanarak, Aristo, Galinous, Yeni Eflâtuncular, Kindî, Ebu Bekir er- Razi gibi ünlü filozofların görüşlerine de yararlanarak temel ahlâk konularını gün yüzüne çıkarmaktadır.¹¹

İbn Miskeveyh her ne kadar edebiyat, tarih ve felsefe başlıkları altında çeşitli eserler ortaya koymuş olsa da kendisi Tehzîbu'l Ahlak adlı önemli eseriyle ön plana çıkmaktadır.¹² O, ahlak felsefesi ve eğitim konusundaki görüşlerini Tehzîbu'l Ahlak adlı eserinde aktarmıştır. Ve bu görüşlerini ortaya çıkmasında Platon ve Aristo'nun katkıları fazladır.¹³

Tehzîbu'l Ahlâk, kitabın yazılış amacına işaret eden bir mukaddime ile yedi bölümden oluşmaktadır. Bunlar:

1. İnsan nefsinin tanımı; bu bölümde insan nefsinin tanımı, kuvvetleri, faziletleri anlatılmaktadır.
2. Ahlâk ve huy: Bu bölümde insan tabiatı ve terbiyesi, insanın kemâle ulaşması ve bunun yolları anlatılmaktadır.
3. İyilik ve mutluluk arasındaki fark: Bu bölümde iyilik ve iyiliğin çeşitleri, mutluluk ve mertebeleri anlatılmaktadır.
4. İnsanın fiilleri: Bu bölümde yiğitlik, cömertlik, adalet v.b erdemler anlatılmaktadır.
5. Sevginin türleri: Bu bölümde sevgi, dostluk, sadâkat konuları anlatılmaktadır.
6. Nefsin hastalıkları: Bu bölümde nefsin sağlığının korunması için yapılması gerekenler anlatılmaktadır.

¹¹ İbn Miskeveyh, “Tehzîbu'l-Ahlak”, çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç, *Ahlak Eğitimi* (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2013), ss. 15- 16.

¹² Saruhan, “İbn Miskeveyh”, s. 396

¹³ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.191.

7. Nefsin hastalıklarının tedavisi: Bu bölümde ise nefsin hastalıkları ve bu hastalıkların tedavisi anlatılmaktadır.¹⁴

2. Et-Tahara

İbn Miskeveyh, bu kitabında bazı tercüme vasıtasıyla Galinos'un "Ahlâku'n-Nefs"inden ve Yunan Megara okulunun ahlâk felsefesinden nakillerde bulunmakta ve burada Porphyrius vasıtasıyla da Aristo'ya dayanarak hayır ile mutluluğu ayırmaktadır.

3. Tertîbu's-Saâde

Ahlâk ve siyasete dair bir eserdir. İbn Miskeveyh bu kitabında felsefenin bütün kısımları doğru olarak bilinmedikçe insanın tam bir mutluluğa erişemeyeceğini söyler.

4. Es-Siyer

Hayatın idaresine dair bir eserdir. İbn Miskeveyh, bu kitabında nefis tezkiyesinden söz eder.

5. Edebu'l-Arabve'l-Furs

O, bu kitabında Hint, İran ve Arap filozofların meselelerinden ve hikmete ait sözlerinden bahsetmekte ve insanı mutluluğa götürecektür dört aslî faaliyeti tavsiye etmektedir. Bunlar; ilim, tedbir, iffet, adalettir.

6. Lugaz-ı Kabes

İbn Miskeveyh, Yunanda insanı şerlerden kurtarıp hayra ulaştırmak için Kabes ile Herakles arasında geçen "Levha" adlı diyalogu "Lugaz-ı Kabes" (Kabes bilmece) adıyla Arapça'ya çevirmiştir.¹⁵

7. Câvidân-ı Hired

Hikmetli özdeyişler mecmuasıdır. Bir Grek-Pers-Arap hikmetleri koleksiyonudur. Bu kitap müsteşrikleri özellikle ilgilendiren bir mecmuadır. Eski İran tarihinin efsanevi bir hükümdarı olan Huşeng veya onun dönemindeki bazı bilgelerin bu isimde bir eser tertip ettikleri söylenir. Bu eserin Abbasi halifesi Me'mun zamanında yeniden bulunduğu ve Haşan İbn Sehl-i Nevbahtî tarafından kısmen Arapça'ya çevrildiği nakledilmektedir.

¹⁴İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l Ahlak-Ahlak Eğitimi*, ss. 26-28.

¹⁵Mehmet Bayraktar, "İbn Miskeveyh Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2011),40. Cilt, ss. 354-372.

İbn Miskeveyh de bu Arapça metni elden geçirmiş ve genişletmiştir. Filozof, Ebedî Hikmet adı altında meydana getirdiği bu Arapça metni, Arap, Pers ve Grek uygarlıklarının kapsamına alan ve bu milletlerin tecrübelerini konu edinen Câvidân-ı Hired'e giriş olarak sunmaktadır.

8. El-Fevzu'l-Ekber

İbn Miskeveyh'in metafizik ve psikolojiye dair fikirlerini topladığı küçük çaplı bir eserdir.

9. El-Fevzu'l-Asgâr

El-Fevzu'l-Ekber'in bir nevi özeti olan El-Fevzu'l-Asgâr da metafizik hakkındadır. İbn Miskeveyh'in önemli eserlerinden biri olan el-Fevzu'l-Asgâr, Yeni Eflatunculuk hakkında kısa bir izahat verir. Din felsefesine ait olan bu kitapta ulûhiyet, ruh ve peygamberlik meselesi işlenir. Bu, İslâm fikir tarihinde önemli bir kitaptır. Bu eser, İslâm filozoflarının felsefeci olmalarına rağmen İslâm düşüncelerinden müteşekkil bir çatıyı kabul ettiklerini gösteren bir eser olması sebebiyle önem taşır. Eser üç bölümden oluşur. Birinci bölümde Allah'ın varlığına dair deliller, ikinci bölümde nefis ve nefsin halleri, üçüncü bölümde de nübüvvet meselesi anlatılmıştır.¹⁶

b. Tarih ile ilgili eserleri

1. Tecâribu'l Ümem

Tecâribu'l Ümem bir dünya tarihidir. İbn Miskeveyh bu tarih kitabıyla tanınmıştır. Bu eserde, Nuh tufanından Adududdevle'nin ölüm tarihi olan hicri 372 yılına kadar geçen olaylar anlatılmıştır. Özellikle, hicretin dördüncü yüzyılı için aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Bu kitabın sonuç kısmı "The Edipse of the Abbaside " adıyla İngilizceye çevrilmiştir.

Bu eserin yalnız ikinci kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Mevcut kısmın birinci cildinde 295-329 hicri yılları arasındaki 34 yıllık olaylar, ikinci cildinde 329-369 yılları arasındaki kırk yıllık olaylar anlatılmaktadır. Bu eser, incelediği olayların sebeplerini ve neticelerini araştırmasıyla başka tarihlerden çok farklıdır. Tecâribu'l- Ümem'in felsefi şekilde yazılmış ilk tarih kitabı olduğu söylenebilir.

¹⁶Bayraktar, "İbn Miskeveyh Maddesi", s.40.Cilt/ 365.

c.Tıp ile ilgili eserleri

- 1.Kitabu'l-Ed'iyye, ilaçlar hakkında yazılmış bir kitaptır.
2. Kitabu'l-Eşribe, içeceklerle ilgili bir eserdir.
- 3.Kitabu'l-Tabh, yemek yapma usûlünü anlatan bir kitaptır.

d.Edebiyat ile ilgili eserleri

1.Üns'ül-Ferid, anekdotlar, mısralar, özdeyişler, atasözleri ve küçük hikâyelerden meydana gelmiş bir kitaptır'.

2.Müstevfa, seçilmiş mısralardan oluşan edebi bir eserdir. İbn Miskeveyh'in en iyi şiirleri bu kitapta bir araya toplanmıştır.¹⁷

1.1.2. Temel Felsefesi

İbn Miskeveyh'in çalışması, Yunan felsefesinden güçlü bir şekilde etkilenmiş, özellikle, Platon ve Aristoteles'in eserlerinden yararlanmıştı. O, eserinde öncelikle Platon, Aristoteles ve Galenden bahsetmiştir. Kendisi, Aristoteles ve Farabi'den (870-950) sonra hayatı boyunca Al-Muallim-i Salis (üçüncü öğretmen) olarak ünlendi. Farabi; Yunanlıların teorik bilgeliğini açıklamak ve eksikliklerini düzeltmekle tanınırken, Miskeveyh; pratik bilgeliği/ pratik ahlak alanında mükemmelleştirdi. Ancak Farabi'den önemli farkı şu şekildedir. Farabi, teoriyi iyi bir şekilde ortaya koyarken, İbn Miskeveyh teoriden ziyade eyleme öncelik verdi. Bu nedenle kendisi, mantığı ön planda tutmaz ve ahlak felsefesine odaklanır.¹⁸

İbn Sina ile İbn Miskeveyh arasında geçen şu olay bu duruma örnek olarak verilebilir: "İbn Miskeveyh, sarayda öğrencisine ders verirken, İbn Sina içeriye girmiş ve İbn Miskeveyh'in matematikteki bilgisizliğine işaret kastı ile önüne bir ceviz atarak, 'Bu cevizin alanını arpalar ile ölç!' demiş; bunun üzerine İbn Miskeveyh de İbn Sina'nın önüne ahlak kitabını atarak, 'Sen ahlakımı düzelt ki, ben de sana cevizin alanını ölçeyim!' demiştir." Fakat Miskeveyh için aslında hem teorik hem de pratik bilginin önemli olduğu, Tehzibu'l-Ahlak adlı eserinde görülmektedir.¹⁹ Çünkü düşünürümüzün bu eseri okunduğunda insanın; ahlakının güzelleşmesini ve olgunlaşmasını sağlayabilecek

¹⁷Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, s. 253.

¹⁸Cavit Sunar, *Ibn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlâk Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi,1980), s.23

¹⁹İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, ss. 33-41

durumların, düşünce gücüyle elde ettiği bilgeliği, öfke gücü aracılığıyla yansıttığında anlamlı olduğunu düşünür. Yani denilebilir ki insan, aklın teorik olarak bildirdiği cömertlik, yiğitlik gibi erdemleri ancak, uyguladığında ahlakı güzelleşebilir. İnsanın fazilete ulaşabilmesi için bilgiyi, bilgeliği eyleme dönüştür.

Miskeveyh'in insanla ilgili görüşlerinin eğitimle ilgili görüşleri üzerinde etkileri vardır. Düşünür, eserlerinde varlık âleminde insanın konumunu ele alırken, insanın özelliklerine de değinmektedir. Ona göre âlem, büyük insan; insan da kâinatın bir özeti olan küçük âlemdir.²⁰ Yani diyebiliriz ki kâinatta her ne varsa, Allah insanın hakikatine onu öz olarak yansıtmıştır. Alemde ne varsa insanda numunesi vardır. Kâinat küçültülse insan, insan büyütülürse bir kâinat olabilir.

İnsan, ruh ve bedenden oluşan bir varlıktır. Beden, bir insanın yaşamı için esastır, ancak onda mutluluğu bulmak ruha bağlıdır ve bu şekilde olanın ahlaki bir karşılığı vardır. Düşünürü göre beden ve ruh ayrı değildir. İbn Miskeveyh, ahlakı Eflatuncu geleneğe uyararak, nefsin temel güçleriyle irtibatlandırarak izah eder.²¹ Ruhun güçlerini; şehvet, öfke ve akıl güçleri açısından inceler. Kendisi metaforik bir yaklaşım kullanarak düşünme yeteneğini bir meleğinkiyle karşılaştırır. Miskeveyh, ruh gücü ile erdem arasında bir benzerlik kurar. Ona göre her ruh gücüne karşılık gelen farklı erdemler vardır. Platon'un noksanlık ve fazlalık (ifrat-tefrit) anlayışına atıfta bulunarak, bütün erdemlerin noksanlık ile fazlalık arasında bir orta dereceli olduğunu savunmuştur. Ruhun üç gücüne karşılık gelen bu üç erdem sırasıyla: akıl, öfke ve şehvettir. Yani; bilgelik, cesaret ve iffet. Akıl, gücünü kullanarak bilgelik erdemini, öfkenin gücünü eğiterek cesaret erdemini ve arzunun gücünü eğiterek iffet erdemini kazanır. Bu üç erdem uyumlu olması sonucu dördüncü ve nihai erdeme ulaşılır: Adalet.²² Düşünür, bu Yunan düşünce geleneğine ait kavramları kullanırken Aristo'dan da etkilenmiştir. Onun metaforik anlayışına geçmeden önce, bu görüşlerine katkıları olan Aristo'nun cesaret kavramını nasıl kullandığına ve bu kavramın kendi görüşlerine nasıl yansıdığını anlamaya çalışalım. Aristo, doğru orta öğretisini erdemlerin ayrıntılı bir şekilde incelemesiyle sınılamaya çalışır.

Erdemlerin duygular ve eylemlerle ilgili olduklarını söyler ve onların alanını bazen bir eylem türüne göre gönderme yaparak tanımlar. Ama bu sadece uygunluk

²⁰Sunar, *Ibn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlâk Görüşleri*, s. 25

²¹Murat Demirkol, *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi* (Ankara: Bilay yayınları, 2018), ss. 62-63.

²²Saruhan, "İbn Miskeveyh", ss. 412-413.

sorunudur.²³ Bir eylem, belli bir duygular sınıfını denetim altına alma ve belli bir durumda gerekli bir biçimde eylemde bulunma eğilimidir. Aristoteles erdemlerin betimlenmesinde özellikle işaret edilmesi gereken 2 nokta olduğunu belirtir.

1. Doğru orta öğretisinin aydınlığa kavuşturulması
2. Ahlak unsurların tanıtılması, tercihen 'ün', 'zenginlik' ve 'tanıklık' ın örnek açıklamaları; örneğin ihtişam, öncelikle estetik bir zevk meselesi olarak anlaşılır.
3. Aristoteles'in cesaret, ölçülülük ve onurla ilgili açıklamasını düşündüğümüzde bu iki nokta çok açık hale gelir. Cesaret: Tüm kötülüklerden içgüdüsel olarak korkulur. Bazıları için bu korku haklıdır.

Örneğin, iyi olan bilinmediği için gerçek cesaret, korkunun bastırılması gibi görülebilir. Belki de başkalarından korkmamalısınız... Yoksulluk, hastalık, aile saldırganlığı, kıskançlık gibi durumlarda bir korkuyu bastırmak doğru anlamda cesaret değildir. Cesaret gerçekten ölümle ilgilidir, tüm kötülüklerin en korkuncudur, ancak yalnızca savaş gibi en asil durumlarda, denizde ölüm veya hastalıktan ölüm değil, hayatın her kesiminden insanlar için ölümle yüzleşmekle ilgilidir. Aslında böyle bir insan hem denizde hem de hastalıkta cesurdur. Ancak bu şartlar altında eylemin ahlaki bir amacı vardır ve bu türden bir ölüm şerefli bir ölüm sayılır. Cesur bir adam, asil bir ölümden korkmayan kişidir ve bu kişi yiğittir diyebiliriz. Bu yiğitlik erdemini insan, düşünce gücü vasıtasıyla elde eder.²⁴ Bu da eğitim yoluyla kazanılır. Yani bilinçli bir kazanım söz konusudur. Bu bilinç de akıl sayesinde elde edilir. Zira, Allah tarafından insana verilen en önemli yeti, akıl yetisidir.²⁵

Yani denilebilir ki, cesur insan korku duygusunu yaşar, ancak ona hâkim de olur. O, soyluluk erdemini ereği olduğundan, soylu bir erdemde bulunmak amacıyla yapması gerektiği ve ahlak kuralının emrettiği şekilde tehlikeyi cesaretle karşılaması gerekecektir. Miskeveyh de Aristo gibi cesaret erdemine bilinçli bir seçimle sahip olunacağına işaret eder.

İbn Miskeveyh eserleri okunduğunda görülebilir ki ele aldığı konuları tek bir

²³ Ahmet Arslan, *Aristoteles* (İstanbul: Kabalcı yayıncılık, 2011), ss. 300- 301

²⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, s 64.

²⁵ Beheştî, "İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri", s. 138.

açından ele almamıştır. Kendisi Tehzibu'l Ahlak adlı eserinde İslam düşünce geleneğinin yanında, önemli ölçüde Yunan düşüncesinden de etkilenmiş ve bunu görüşlerine yansıtmıştır. Mesela; filozofun ahlak anlayışının temel felsefesinde İslami kavramların yanı sıra, Yunanlılara ait kavramları (ruh, erdem, ölçülülük vb.) farklı bir yaklaşımla ele aldığı ve bu iki düşünce tarzından beslenerek kendi ahlak görüşünü oluşturduğunu anlayabiliriz. Miskeveyh'in etik anlayışına baktığımızda O, ruhun iki ayrı hareketiyle belirlenen iyi ve kötü tasarımından ortaya çıktığını söyler. İnsan söz konusu olduğunda var olan ruhun ölümsüz olduğunu, insanın yaşam amacının kendini yetkinleştirme ve geliştirme çabasına bağlı olarak, bu yetkinleşmenin insana mutluluk getireceğini ve böyle bir mutluluğun da insani ebedi bir saadete götüreceğini söyler. Bu ebedi saadete erişmeye ise bir takım erdemleri, teorik ve pratik yönden hayata geçirmekle mümkün olduğunu düşünür. O, erdemleri Platon'da olduğu gibi ruhun güçlerine bağlar. Ruhun bu güçlerinin üç tane olduğunu ve bunların;

1. Beyinde bulunan rasyonel güç,
2. Karaciğerde bulunduğunu düşündüğü hayvani güç ve
3. Kalpte bulunduğunu düşündüğü öfke gücünün işlevlerinin yerine getirmesine bağlar.

İbn Miskeveyh, erdemleri aynı zamanda Aristotelesçi yaklaşım olan altın orta ile ilişkilendirdiğini görebiliriz. Aristoteles'te, ahlaki erdemlere ulaşmanın en doğru yolu ölçülülüktür. Bir eylemi ahlaki anlamda erdemli kılan, zalimlik ve mazlumluk arasındaki orta yoldur. Kişi ne çok zalim ne çok mazlum olmalı, bu iki durum arasındaki orta yol sağlanmalıdır. Yani erdemlere sahip olmanın ölçütü dengedir.²⁶Yine İbn Miskeveyh, temel felsefesinde adalet erdemini Aristoteles' ten ilham alarak, onu aşırı nefsanî arzuların ortasında bir yer alıp, eksik ve fazlasıyla orta yola getirmeyi sağlayan bir yatkınlık olarak görür. Bu ise şeylere birlik ve beraberlik kazandıran denge ve ölçülülükte gizlidir.

Erdemlere sahip olabilmenin temel ölçütü olan denge durumunun, düşünürümüzün adalet anlayışı için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Onun adalet anlayışının temelini de denge oluşturur. Filozofun felsefesinde 'adalet' kavramının farklı anlamlarda yankısı olmuştur. Örneğin filozof, bu kavramın sözlük açısından irdelemesini

²⁶ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.134.

şöyle yapar:

*Yüklerde denklik (ıdl), ağırlıkta ölçülülük (i'tidal)ve fiillerde adalet düşüncesi hep eşitlik kavramından türetilmiştir. Aritmetik ilminde kullanılan oranların en üstü eşitliktir. Bu nedenle eşitlik bölünmez ve türleri de yoktur. O, sırf birliği ve ya ona benzer bir şeyi ifade eder.*²⁷

Adalet herkese hakkını hak ettiğini vermek anlamına gelir. Eğer toplumsal bir düzende hukuk doğru bir şekilde işlenmezse ve insanların vicdanlarındaki adalet terazi hakkaniyetle çalışmazsa, birey sessiz kanun olan paraya veya konuşan kanun olan yargıçlara başvurur.

Miskeveyh'e göre insan, tabiatı daha güçlü ve daha isabetli hükümler verebilmek için çok mükemmel şekilde yaratılmıştır. Bu nedenle erdemleri bilme yetisine sahip olan; bilinçli, akıl sahibi bireyler olarak, erdemlere yönelmeli ve onları alışkanlık haline getirmeli, onlara ulaşmayı engelleyen durumlardan ise uzak durmalıyız. Bu da, akli melekeleri doğru ve sağlam kullanmakla mümkündür. İnsanda iyinin gelişmesi ve kötülüğün ortaya çıkması, düşünce ve muhakeme şeklindeki irade gücüne kadar etkin kullandığına bağlıdır. Miskeveyh, yaratılışın ve varoluşun maksadı olan şeylerde insan irade ve çabasıyla yapılan işe “erdem” adını verir, fakat insanın iyiliğini tembellikle birleştirerek kayıtsızlığa varmasını engelleyen şeye “utanç” der. Bayram Ali Çetinkaya, düşünürlerimizi bu görüşünü şu ifadesiyle desteklemektedir:

*“Bedenin kötü arzularından ve hayvani çirkinliklerden sakınılarak fazilet artar. Dolayısıyla onlardan nefret etme ve onlardan uzak durma sonucunda ruh eğitimi gerçekleşir. Bu nedenle insan, gerçek mutluluğu elde etmek istiyorsa kemalimizi sağlamak, yaratılışın gayesini oluşturan erdemlere göz dikmek ve onların gerçekleşmesine engel olan kötülüklerden sakınmak görevimizdir. Yoksa kişi, insanlık düzeyinden hayvanlık düzeyine düşer”.*²⁸

Diyebiliriz ki, Çetinkaya'nın vurguladığı gibi, insanı ahlaklı bir varlık yapan, Onu kategorik olarak diğer varlıklardan ayıran, salt aklıdır, muhakeme gücünün olmasıdır. İnsanın ahlaken önce kendisine sonra aile çevre ve dış dünyaya karşı ahlaken yükümlü olması Onun, sahip olduğu ahlakın doğal yönünden değil, eğitimle kazandığı ahlaki yönünden geçer. İnsan öylesine değerli ve özgür bir varlıktır ki yaptığı her eylemin iyi veya kötü anlamda sonucu olur ve bu sonucun karşılığını da bazı durumlarda gerektiği şekilde alır. Ahlaklı olmak en nihayetinde insan olmanın ölçütüdür diyebiliriz. İnsanı insan yapan ve ona bir değer atfetmeyi sağlayan, varlığın kategorisinde Onu diğer canlılardan farklı kılan irade özgürlüğüne sahip olması ve kullandığı iradenin sonucundan

²⁷İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, s.36

²⁸ Bayram Ali Çetinkaya, *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi* (İstanbul: Rağbet yayınları, 2019), ss. 53-57

yükümlü tutulması ve bunu neticesinde de ahlaki niteliklere sahip veya yoksun olarak değerlendirmeye tabii olmasıdır. İnsanın iradi olarak neyi yapıp neyi yapmaması gerektiğine ise ahlakın felsefi, düşünsel yönünü bilmekten geçtiğini vurgular. Miskeveyh, felsefe ile uğraşmak isteyenlere, öncelikle kalp temizliğini önermektedir. O, ilahi vergilerin en büyüğü ve Allah'ın dostlarına ikram ettiği en faziletli yüceliğin felsefe olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre insan, felsefenin nazari ve ameli bölümünde mükemmellik kazanınca, mutluluğa kâmil manada erişir.²⁹

İbn Miskeveyh'e göre insanın bütün bilgileri duyulardan gelmez. Kişi soyut bilgi ile cisimsel olmayan ruhsal bir melekeyle de bilgiyi elde edebilir. Ona göre duyusal bilgi alanı aşağı âlemken; akli bilgi de yüksek âlemdir. Tanrı'ya giden yolda duyusal bir süreçten çok, akli bir sürecin önemine inanan düşünür, bu sürecin ancak ahlaki bir arınma ve zihinsel eğitim çabasıyla mümkün olacağını düşünmektedir.³⁰ Aristoteles'ten ciddi anlamda etkilenen Miskeveyh'e göre insan için en önemli hedef ve iyilik, mutluluktur. Hakiki mutluluğun kendisi ise, tüm varlıklardan münezze olan, var olmak için kendisinden başka bir varlığa ihtiyacı olmayan, ancak tüm varlıkların kendisine muhtaç olduğu ilahi varlık olan, yaratıcıyı bilmek ve ona ulaşmaya çalışmakla sahip olunabilir. İlahi mutluluk insanın nihai gayesi ve iyiliğidir. O, insanın ilahi yanına aittir. Kalıcı mutluluk ve lezzetlere ulaşmak için fizik âlemden metafizik âleme akıl yoluyla ulaşmak elzemdir. Mutluluk ve lezzetlerin kaynağında Allah vardır. O'na duyulan aşk ile gerçek mutluluğun ve lezzetin zirvesine ulaşılabilir. İnsanın mutluluğu ise hem bu dünyada hem de öteki dünyada iyiyi, sosyal hayatın içinde aramakla mümkündür. İnsan hem nazari hem de ameli hikmeti elde edip kemale erişirse ebedi mutluluğa kavuşur.³¹

Türk İslam düşüncesinde nazari ve ameli tecrübe oldukça önemlidir. Miskeveyh'in bu konu ile ilgili görüşünü İslam düşünce dünyasının önemli bir düşünürü olan H.Z. Ülken şöyle değerlendirir: *İbn Miskeveyh'e göre tezhîp önce talim sonra; ahlak önce ilim sonra gelir. Alim olmak için her şeyden önce ahlaklı olunmalıdır. Nazariyeyi yapan şey amelidir.*³²

²⁹İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, s. 110

³⁰Saruhan, "İbn Miskeveyh", ss. 415-417

³¹Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlâk Görüşleri*, s.27

³² Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi/Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş* (İstanbul: Ülken yayınları, 2005), s.188

İnsanın mutluluğu ise hem bu dünyada hem de öteki dünyada; iyiyi sosyal hayatın için de aramakla mümkündür. İnsan hem nazari hem de ameli hikmeti elde edip kemale erişirse ebedi mutluluğa kavuşur.²⁶ Buradan da anlamış oluyoruz ki, kişiyi ölüme kadar süren yaşam ile ölümden sonraki ebedi ve sonsuz hayatta mutluluğa götüreceğ yol, Onun yapıp etmeleri, eylemleri ahlaken yükümlü olduğu davranışlarda saklıdır...

1.1.3. Eğitim Görüşleri

İbn Miskeveyh' in ahlak anlamında eğitim ile ilgili görüşlerine geçmeden önce, Onun eğitim felsefesini incelediğimiz bu çalışmamızda, öncelikle birçok düşünür ve eğitimci tarafından bu kavramın hangi şekillerde ele alındığını incelemek, konunun daha iyi öğrenilmesi açısından bize kolaylık sağlayacaktır.

Eğitim, Türkçe bir kelime olan ‘’eğmek’’ sözcüğünün kökünden türemiştir. Ayrıca şekil vermek, kişinin yetenek ve kabiliyetlerini geliştirerek ona bir karakter kazandırmak anlamına gelir.³³Ancak eğitim bilimciler tarafından kabul görmüş en genel anlamıyla eğitim: bireyin davranışlarında, kendi yaşantısı aracılığıyla bilinçli olarak, istedik davranışlar meydana getirmesi süreci olarak tanımlanır. Bireyin kendi yaşantısı yoluyla davranışlarında meydana gelen değişim ise, öğrenme olarak adlandırılır.³⁴ Öğrenim ve öğretim, eğitimin iki ana unsurudur. Öğretim; eğitimin öğrenci, öğretimin de öğretmen tarafından gerçekleşen temel unsuru olarak kabul edilir. Öğretim, aslında bir eğitim metodudur. Biz öğreterek bir taraftan yönlendirme yaparız. Eğitim ve öğretim kelimeleri çoğu zaman aynı cümlede birlikte kullanılır. Bu anlamda eğitim, soysal yönlendirmeyi, öğretim de bilimsel yönlendirmeyi ifade eder.³⁵Eğitim, öğrenme ve öğretme faaliyetlerini de içine alan kapsamı geniş olan bir kavramdır. Fakat öğretim, eğitimin planlı, programlı ve çeşitli eğitim kurumlarında ders şeklinde yürütülen kısmı olarak bilinir.

Felsefi görüşlere göre de eğitimin farklı tanımları vardır. Örneğin idealizm açısından eğitim, kişinin bilinçli ve özgür bir şekilde Tanrı' ya ulaşmak için gösterdiği zihinsel bir çaba iken, Realizme göre; yeni bir nesle kültürel mirası aktararak, onları topluma adapte etme sürecine hazırlık olarak bilinir. Pragmatizme göre eğitim; kişiyi yaşantılarını inşa etme aracılığıyla yeniden yetiştirme süreci, Natüralizme göre ise; kişinin doğal olarak olgunlaşmasını sağlama ve bu özelliğini dışa vurabilmesine aracılık etme sürecidir.³⁶

İslam dini açısından baktığımızda ise; kişiyi bilime, öğrenmeye, öğretmeye, eğitmeye, yetiştirme ve Onu akli ve kalbi olarak olgunlaştırma çabası içerisinde olan bir

³³ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Gün Yayıncılık, 2001), s.7.

³⁴ Nuray Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim* (Ankara: Gazi Kitapevi, 2004), s. 86.

³⁵Hasan Çelikkaya, *Eğitime Giriş* (İstanbul: Alfa Yayınları, 1997), s. 23.

³⁶Veysel Sönmez, *Eğitim Felsefesi* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2005), s. 39-81.

dindir. Çünkü Kur'an'ın bütün ayetlerinde temel yönünden Hz. Peygamber tarafından öğrenme ve onun aracılığıyla öğretme vardır. Bilindiği üzere Hz. Peygamber “*Ben, ancak güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.*” buyurmuştur.³⁷

Öte yandan Kur'an'ın ayetlerinde kendilerine ilim ve idrak ile ilgili işlerle meşgul olmalarını emreden, yeryüzünü keşfetmelerini emreden ve eğitime işaret eden pek çok ayetin var olduğunu biliyoruz. Ayrıca pozitif bilim, akli ve akli kullanmanın önemini vurgulayan birçok ayet vardır. Bunlar, İslam'ın bilime, eğitime ve öğretime yüksek değer verdiğini göstermektedir. İlime, bilgiye, öğrenmeye, öğretmeye önem veren bazı ayet ve hadisleri hatırlamak çalışmamıza katkı sunacaktır:

- "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"³⁸
- "İlim her kadın ve erkek üzerine farzdır."³⁹
- "İlmi Çin'de dahi olsa öğreniniz."⁴⁰
- "İlim Mü'minin kaybolmuş malıdır. Onu nerede bulursa alır."⁴¹
- "En faziletli sadaka Müslüman'ın ilim Öğrenip sonra onu Müslüman kardeşine öğretmesidir."⁴²

Eğitim felsefesi ise, eğitime yön veren, hedefleri geliştiren ve eğitim uygulamalarına yön gösteren, yani eğitim ve felsefe ilişkilerini ele alan rasyonel bir sistem, sistemli düşünce ve fikirler bütünüdür.⁴³

İbn Miskeveyh, eğitim üzerine görüşlerini Tehzibu'l-Ahlak adlı eserinde ortaya koymuştur. Adı geçen bu eserde eğitimin amaçlarını, içeriğini, öğretmen-öğrenci ilişkisinin ve eğitim yöntemlerinin nasıl olacağını açıklamaktadır. İbn Miskeveyh, eğitimle ilgili görüşlerini oluştururken, kendi deneyimlerinden yola çıkarak, Yunan Ahlakı düşüncesinden ve yaşadığı İslami atmosferden etkilenerek, çeşitli ilaveler yapmaya çalışmıştır. Miskeveyh, eserlerinde eğitim kavramını kullanmaz; çünkü mevcut teknik anlamdaki eğitim kavramı, onun zamanında ve çevresinde popüler anlamda kullanılmamıştır. Eğitim kavramının modern Avrupa dillerinde bugünkü anlamını aldığı

³⁷Muvatta, Hüsn'ül halk,8;Müsned2/38.

³⁸ Bu bir Kur'an ayetidir. *Zümer/9*

³⁹Bu bir hadistir. (*Diyanet işleri Türk İslam Birliği internet sitesinden alınmıştır*)

⁴⁰Bu bir hadistir. (*Diyanet işleri Türk İslam Birliği internet sitesinden alınmıştır*)

⁴¹Bu bir hadistir. (*Diyanet işleri Türk İslam Birliği internet sitesinden alınmıştır*)

⁴²Bu bir hadistir. (*Diyanet işleri Türk İslam Birliği internet sitesinden alınmıştır*)

⁴³ Nurettin Fidan/ Münire Erden, *Eğitime Giriş*, (Ankara: Feryal Matbaacılık, 1992), s.80.

iyi bilinmektedir. Onun metinlerinde bugünkü eğitim kavramına benzer yola getirme, düzeltme anlamına gelen tedip kavramı kullanılmaktadır. Düşünürün hangi kavramı kullandığını bilmek, onun çağının diliyle uyumlu olarak yazılan metinlerini anlama açısından önemlidir.

Talim kavramı döneminin en çok kullanılan kavramlarından biridir. Talim, günümüzde "eğitim" kelimesinin anlamını açıklamak için İslam medeniyetinde yaygın olarak kullanılan terimlerden biridir. "Öğretmek" ve "öğrenmek" kavramların kullanımı şu anda 3. ve 4. Hicret için kullandığımız eğitim kavramları ile aynıdır. Ayrıca eğitim, öğretim, tedip vb. kavram kullanılırken Kuran'a atıflar yaygındır. Bu anlamda örnek verecek olursak, İsrâ suresindeki 24. Ayet buna örnek olarak gösterilebilir: “İkisine de acıyarak tevazu kanatlarını indir. Ve onlara şöyle de: beni küçükken *terbiye* edip yetiştirdikleri gibi sen de kendilerine merhamet et.”⁴⁴

Filozof, ahlak eğitimi konusundaki görüşlerini sunmadan önce ahlakın değiştirilmesinin gerekip gerekmediği sorusunu açıklamaya çalışmıştır. O, bu konudaki analizinin başında, insan doğasının temel bir sorusunu yanıtlar. Aristoteles'in anlayışına göre ahlakın er ya da geç değişebileceğini vurgular.⁴⁵ Bu değişime ulaşmanın, eğitim gerektirdiğini ifade eder. Eğitimle kazanılan ahlak, düşünme yoluyla oluşur ve giderek alışkanlık haline gelir.

Miskeveyh, en önemli eğitimin çocukluk döneminde verilmesi gerektiğini ve kişiliğin ahlaki anlamda bu dönemde şekillenebileceğini söyler. Ona göre; çocukların doğasında tembellik, cehalet, kabalık ve yaramazlık olduğu için, insani gelişmenin temelleri olan erken çocukluk döneminde çocukların yetiştirilmesini vurgular. Çocuklar tam da bu dönemde kötü eğilimlerinden kurtulabilir. Başka bir deyişle, bir kişi eğitim aldığı anda, daha iyi anlar ve gelişir.⁴⁶ Düşünürümüz, çocukların gelişiminin temelini, çocukluk döneminde, yani erken dönemlerde verilmesi ve bu dönemde eğitime tabi tutulması gerektiğini vurgular. Böylece çocuk, doğasında bulunan; tembellik, bilgisizlik, yaramazlık, uyumsuzluk vb. kötü eğilimlerden kurtulabilirler. Bir başka ifade ile Ona göre insan, eğitildikçe anlayışı gelişir ve ancak bu şekilde iyi olana doğru yönelir.

⁴⁴ Mustafa Köylü, Ahmet Koç, *Klasik İslam Eğitimcileri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), s.168.

⁴⁵ Mevlüt Uyanık /Aygün Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi* (Ankara: Elis Yayınları, 2013), s. 203- 208.

⁴⁶ Bayraktar, “İbn Miskeveyh Maddesi”, s.42. Cilt/365

1.1.4. Eğitimin Amaçları

İbn Miskeveyh' in eğitimin amaçları ile ilgili görüşlerine geçmeden önce, eğitimin amacı denildiğinde ne anladığımızı ifade etmeye çalışalım.

İnsan mahiyeti itibariyle eğitim yapabilen bir varlıktır. Ancak, eğitimin amacı da, vasıtası da, öznesi de doğrudan insanın kendisidir.⁴⁷ “Amaç: ulaşılmak istenen sonuç, gaye, hedef; bir kimseye ya da bir kurala verilen özel görev, misyon” olarak tanımlanır.⁴⁸ Amaç kavramı, gelecekte ulaşılmaması gereken belirli bir durum veya durumlara yönelik belirli bir sonucun ifadesi olarak görülebilir. Bu anlamda eğitim kavramı da, gelecek kuşakları yetiştirme çabası olarak belli bir gayeyi vurgular.

Miskeveyh'in Tehzibu'l- Ahlak adlı eserine baktığımızda, hayatının iki farklı dönemden oluştuğunu görebiliriz. Bu eserinde kendisinde gerçekleşen ahlaki dönüşümden bahsederken, eğitimin amaçları olarak neleri gördüğünün ipuçlarını bulmak mümkündür.⁴⁹ Çocukluk ve gençlik döneminde nefsinin peşinde koştuğu ve servet peşinden gittiğini anlayabiliriz... Kendi yaşamının söz konusu ilk dönemi olan, çocuk ve gençlik dönemini şöyle anlatmaktadır:⁵⁰

“Bir kimse çocukluk döneminde düzgün terbiye edilmezse, babası onu aşağılık, yalanlarla dolu şiirler okuyarak; çirkinlikleri güzel göstererek ve lezzet peşinde yetiştirirse, sonra o çocuk saraya yol bulursa, emirler şiirleri için ona yakınlık gösterirse, kendisini bedensel hazlara çağıran arkadaşlarla beraber olursa, yiyecek, giyecek, binek ve ziynet toplamada aşırıya kaçarsa -nitekim bana böyle oldu- saadetten mahrum kalır ve hüsrana müptela olur.”

Bu ifadelerinde de anlaşıldığı gibi, kendisi nefis terbiyesi ve ahlak tezkiyesinin üzerine odaklanmaktadır. Filozof, orta yaşlara geldiğinde ise, tefekkür ve nefis muhasebesi sonucunda ruhsal bir değişimden geçtiğini ifade ederek, hayatının ikinci dönemiyle ilgili şu ifadeleri dile getirmektedir: “Ben yetişkinlik dönemimde, o beğenilmeyen adetleri büyük bir cihatla terk ettim ve nefsimi çeşitli kötülüklerden arındırdım.” İbn Miskeveyh' in, ahlâkî açıdan olgunlaşmak için çaba göstermesi ve Tehzibu'l-Ahlak adlı eserindeki ilkelere uymaya çalıştığını dile getirmesi, Onun bir ahlâk düşünürü olmasına ilave olarak, kişisel hayatı açısından da ahlâkî olgunluğu önemseydiğini anlayabiliriz.⁵¹ Düşünürümüz, ahlaki anlamda olgunlaşmak için uyulması

⁴⁷ S.H Bolay, “Eğitimimizin Felsefi Temelleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt:13/ sayı 2 Şubat 1996, s 422-429.

⁴⁸ (TDK) www.tdk.gov.tr.

⁴⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l- Ahlak Eğitimi*, ss. 76-81

⁵⁰ Beheşti, “İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri,” s. 131.

⁵¹ Beheşti, “İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri”, s. 131.

gereken kuralları söylerken, en başta bunu kendisi için söylemiş ve yine ilk olarak kendisi, bu ilkelere bağlı kalmaya söz vermiştir.

Miskeveyh, vasiyetinin bir kısmında kendi hayat tecrübesinden yola çıkarak eğitimin amaçlarıyla ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur.⁵²

*“Ey hikmet arayan! Kalbini temizle ve hikmeti yücelt. Zira hikmet, Allah’ın en büyük hediyesidir. Bil ki aklını ne tarafa yöneltirsen, o tarafa doğru gider: Eğer dine doğru yöneltirsen onu derinden ve yakın ile tanır. Eğer dünyaya yöneltirsen ona meyleder. Oysa dünya geçicidir, sebatı yoktur.”*⁵³

Düşünürümüze göre eğitimin genel gayesi, meşhur Tehzibu’l Ahlak adlı eserinin başlığından anlaşılabilir: Ahlakı güzelleştirmek ve olgunlaştırmak. Ahlakı güzelleştirmenin yolu ise; erdemleri, eğitim yoluyla öğrenip, daha sonra bunları alışkanlık haline getirerek, kişinin karakteri haline dönüşmesine sağlamaktır. Ona göre bu eğitimin özel amaçları şu şekildedir:

Huyların güzelleştirilmesini sağlamak: “Huyları ihmal edilip eğitilerek düzeltilmeyen her insan, bu haller (huysuz, katı, kötü) ile yetişir, hayatı boyunca çocukluktaki alışkanlıklarını korur ve bu alışkanlıklarına uygun olan yoldan gitmeye çalışır. Bunlar da öfke, zevk, hırçınlık, aç gözlülük ve benzeri kötü huylardır.”⁵⁴

Ruhun farklı bölümlerini ve işlevlerini uzlaştırın:

*“Doğru eylemleri zahmetsizce yapabilmek için en uygun ahlaki nitelik ve yetenekleri kazanmak için bir yol izlemeliyiz. Bunu başarmak için kendimizi ve bunların neye benzediğini ve neden içimizde yarattıklarını anlamalıyız... Kısacası, onları doğru kullanırsak, daha yüksek bir seviyeye çıkaracak olan yeteneklerini ve hedeflerini, kendi tabiatımıza uygun olan yönleri ve alışkanlıkları tespit etmek gerekir. Nefisleri, onların zıttı olan reziletlerden (nefislerimizin cismani kötü arzuları ve hayvani çirkin yönelişler) arındırmak faziletleri kazanmasına yardımcı olmak demektir.”*⁵⁵

İnsan fiillerini iyileştirmek: İnsan fiillerini iyileştirmeyi, dönüştürmeyi kendisine hedef edinen ahlak sanatı, sanatların en üstünü olarak görülebilir.

Dünya hayatında Tanrısal özellikleri benimseyip ebedi mutluluğa ulaşmak: “Bir kişi, çocukluk döneminde din terbiyesiyle yetiştirilerek, alışkanlık kazanıncaya kadar ödev ve görevlerini yerine getirmesi beklenir. Sonra, ahlak kitaplarının belirlediği güzel alışkanlıklara ve niteliklere, nefsi ile uyumluluk gösterecek şekilde incelenmesi sağlanır. Daha sonra aritmetik ve geometri gibi soyut bilimlere öğrenerek rasyonel bir tatminlik

⁵²Beheşti, *İbn Miskeveyh’in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri*, s 132.

⁵³İbn Miskeveyh, *Tehzibu’l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, ss.35-42

⁵⁴İbn Miskeveyh, *Tehzibu’l- Ahlak Eğitimi*, s.53-54

⁵⁵İbn Miskeveyh, *Tehzibu’l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, s. 54

yaşar ve son olarak da, insan mertebesinin en yüksek noktasına ulaşırsa, işte o tam mutluluğu yakalan bir insan olmuştur.”⁵⁶ İşte bu en değerli ve şerefli mutluluktur.

1.1.5. Eğitimin İçeriği

Eğitimin içeriği ifadesi: ulaşılmak istenen hedef, gaye ve buna bağlı olarak felsefi düşünceyle ilişkilendirilerek oluştuğu anlaşılabilir. Eğitim içeriği denildiğinde; hangi düşüncenin temele alınacağı, hangi bilme veya bağlamına göre ağırlık verileceği, toplumun felsefi anlayışına göre oluşturulması olarak anlaşılabilir.⁵⁷ Felsefi yaklaşım, toplumların ihtiyaçları doğrultusunda ve onu son derece motive edebilecek konulara ilgisini çekmektedir. Örneğin; ahlaki olarak üstünlüğü yakalama arzusu, toplumları daha iyi bir ahlak sistemi oluşturma konusundaki arayışlara yönlendirmiştir. Bu görüşe göre eğitime yön veren unsur, ahlaki gelişim ve dönüşümleri sağlayabilecek olan yaklaşımları felsefi olarak ifade edilmesini gerektirir. Eğitimin içeriği de bu yönde oluşturulmaktadır.

Eğitimin içeriği ile ilgili kısa bir bilgilendirme yaptıktan sonra düşünürümüzün bu konuyla ilgili görüşlerini incelemekte yarar vardır.

Miskeveyh'e göre çocukta ilk başta beslenmeye karşı ilgi oluşur. Çocuğun ilk doğduğu anda anne sütüne yönelmesinde bu durum vardır. Sonra hareket gücü geliştiği için bu türden işlere yönelir, bunun devamı da, duyguları aracılığıyla hayal etme gücü gelişmesi ile sonuçlanır. Sonra da yavaş yavaş ayırt etme arzusu belirginleşir, bu gücü aracılığıyla olgunlaştıkça akıllı kimse haline gelir. Ayırt etme gücünün gelişmesiyle birlikte, aklının varlığını dolaylı yünden işaret eden utanma duygusu ortaya çıkar. Filozofa göre çocukta ilk olarak, utanma duygusunu geliştirmek için çaba harcanmalıdır. Çünkü terbiyenin temeli, utanma duygusudur. Bu duygu çocuğa iyi bir şekilde öğretilirse, çocuk iyiyle kötüyü ayırt edebilir ve kötü durumlardan kendini koruyabilir. İnsan olabilmesinin önemli bir ölçütü olan, akıl ve ayırt etme aracılığıyla güzel olan şeyleri kazanmaya ve kötü olan durumlardan da uzaklaşmaya çalışır. Miskeveyh işte bu şekilde gelişim gösteren ve farklı yetenekler barındıran çocuğun bu gelişimine ve yeteneklerini olumlu anlamda geliştirebilecek bir içerikle eğitime tabi tutulması gerektiğini ifade

⁵⁶İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, s. 32

⁵⁷ Kemal Bakır, *John Dewey' in Eğitim Felsefesi Üzerine* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2011), s.s 6-7.

etmektedir.⁵⁸ Gerçekten de düşünürümüzün vurguladığı gibi, çocuğun potansiyellerine uygun bir eğitim verildiği takdirde, bu potansiyeller aktüel hale gelerek çocukta gelişme sağlanır.

Miskeveyh'e göre ahlak eğitiminin amacına uygun bir şekilde, içeriği de bireyin nefsinin, kuvvelerini, sıfatlarını, kemalini ve sınırını bilmekle başlar. Zira Ona göre ahlak eğitiminin temel gayesi, insan nefsinin güzel bir ahlaka ulaşabilmesi ve buna bağlı olarak güzel fiillerin, zahmet olmadan kolayca yapabilme alışkanlığına sahip olmasını sağlamaktır. Ahlaki erdemleri, nefsimizin içselleştirmesi için önce nefsin ne anlama geldiğini ve var olma gayesini kavrayabilmemiz gerekir. İnsan nefsinin kemalini, maksadını ve gereklerini anlayabilirse, ahlakın yüksek bir mertebesine ulaşır. Bu amacın gerçekleşmesi için çocuk veya yetişkin bir kişi, nefsinin kuvvetlerini ve özelliklerini tanımalı, tezhîp ve hidayetini sağlayan veya kötü olmasına sebep olan unsurları bilmelidir.⁵⁹

Miskeveyh'e göre beden ve ruhun aynı anda eğitilmesi gerekir. Birini eğitirken diğeri görmezden gelinmemelidir. Sadece bedeni eğiterseniz, akıllı beden hizmetine sunarsınız; sadece ruhun eğitimiyle ilgilendiğiniz zaman sofiyane zühde sahip olabilirsiniz, bu durum da toplumun diğer üyeleriyle irtibattan kaçınmanıza yol açabilir. Birey; yalnız kaldığı zaman belirli erdemleri kazanarak, reziletleri fark etmesi güç olabilir. Ona göre bu amaçla yemede, içmede, uykuda, uyanıklıkta, harekette ve sükûnda, elbisede ve meskende ölçülülüğe bağlı kalarak, ifrat ve tefritten uzak durmalıdır. Bedenin salt lezzet peşinde koşmasına izin vermeden, beden temeli ihtiyaçları karşılanmalıdır. Akıl gücünü eğitirken ise, duyuları kullanmada ifrata ve tefrite düşürecek nefis hastalıklarından imtina etmeli, ölçülülüğü tercih ederek tedavi olunmalı, düşünen nefsin geliştirilmesi için tüm fiili çabalar sarf edilmelidir.⁶⁰ Bu işaret ettiğimiz ölçülülüğe ulaşmaya ise düşünce gücünün buyruklarına uymak ve ona göre hareket etmekle mümkündür.

⁵⁸İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, s.51

⁵⁹Beheştî, "İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri", s.131

⁶⁰Beheştî, "İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri", s.131.

Tehzibü'l Ahlak adlı kitabında ruh güçlerinden biri olan düşünce gücünden "düşünen ruh" diye isimlendiren Miskeveyh, eğitimi düşünen ruhun işi olarak görür. Eğitim yoluyla, insanlığın en alt seviyesinden, tüm varlıkların en yüksek seviyesi, kamil insan seviyesine yükselme söz konusu olabilir. Düşünen ruhu icraata geçiren insan, hayvandan bu anlamda ayrılır. Ve düşünürümüz, eğitim yoluyla düşünce ruhunu geliştirenlerin durumuna göre insanlık durumunun şu şekilde değiştiğini şu şekilde ifade etmektedir. 61

*“Zayıf olarak nitelendirdiğimiz insanlar, hayvan düzeyinde olduklarını söylediğimiz kimselerdir. İnsanı diğer varlıklardan farklı kılan husus: düşünme ve ayırt etme yetisine sahip olmasıdır. İnsan aklı, ayırt etme ve konuşma gücü olan, aletleri kullanan ve kendisine uygun gelen suretleri alan bir varlıktır. Zira Allah'ın halifesi insana verilen en yüce ilahi lütf akıl kuvvesidir; bu kuvve, onu hayvandan farklı kılan önemli bir özelliştir.”*⁶²

Zira düşünürümüze göre, insanın kendi nefsinin ve tabiatını anlamasını ve Onu diğer canlılardan ayırt etmesini sağlayan özellik, düşünme ve ayırt etme yeteneğidir. Bireyin düşünme ve ayırt etme yeteneği Onu, insanlık ve erdem açısından yurttaşlarından daha üstün kılmıştır. Aynı zamanda, düşünme ve ayırt etme yeteneği, kişinin öz kontrolü ve kendisini hedeflerinden alıkoyan durumlardan, yani maddi, duyuşal ve ilgili şeylere olan uzaklığı ile doğru orantılıdır.⁶³ Yani diyebiliriz ki kişinin, kendisini hem cinslerinden ayırt kılan düşünme ve ayırt etme gibi akısal yetileri kullandığında, maddesel şeylere tamamen kendini kaptırmaktan kurtulur.

Miskeveyh'e göre ruh, sağlıklı bir yönde eğitilirse nefsin hastalık ve kusurlardan kurtulacaktır. Bu nedenle kendisindeki akıl melekelerini kullanarak yetkinleşip, bunları, erdemlere dönüştürerek bedeniyle olan uyumu sağlayabilmelidir.

Buradaki en önemli soru, ruhun güçlerinin ne anlama geldiğini ve nasıl kullanılacağını bilme yetisinin nasıl kazanacağıdır. Filozof, nefsin gücünün üç türe ayrıldığına dikkat çeker. Birincisi, düşünmenin gücüdür. Bu, bir kişinin olayların hakikatini ayırt etmesini ve mantık yürütmesine tekabül eder. Ruhun bir diğer gücü de öfke gücüdür ki, Ona karşılaşılabileceği tehlikeler karşısında cesur ve kararlı olabilme, hükmetme, yüceltme ve her türlü şerefi arzu etme yeteneği verir. Üçüncüsü, et, yemek,

⁶¹Saruhan, “İbn Miskeveyh”, ss. 401-407

⁶² İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak*, s.56

⁶³ Macit Fahri, *İslam'da Ahlak Teorileri* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), ss. 162-168.

cinsel ilişki ve her türlü basit zevkleri arzulama yeteneğinin sahip olunduğu şehvet gücüdür. Nefsin üçlü taksimine göre İbn Miskeveyh'in ahlakını yüceltmek için, bireyin kazanması gereken erdemler şunlardır: Düşünce gücünün erdemi bilgelik, tehlike gücünün erdemi cesaret erdemi, şehvetin gücünün ki de iffettir. Bu parçalar uyumlu hale geldiğinde dördüncü bir erdem ortaya çıkar: Adalet.⁶⁴ Erdemi, her rezilet olan iki karşıt nokta arasındaki orta olarak tanımlar. Ona göre orta nokta, bir çemberin merkezi ile çemberi arasındaki ilişkiye benzetilebilecek iki uçtan en uzak noktadır. Adalet, nefsin üç melekesinin doğru oran ve orantısından kaynaklanan hikmet, cesaret ve iffet faziletlerinin dengeli ve uyumlu olması ve görevlerini yerine getirmesi olarak tanımlanır. Her nefse tekabül eden erdemleri kendi içinde alt bölümlere ayırmıştır. Hikmetin alt bölümleri akıl, hafıza, hızlı kavrama, zihin açıklığı, sağlam muhakeme ve öğrenme kolaylığıdır. Öfke gücüyle kazanılan şecaat erdeminin alt bölümleri: gözü peklik, metanetli olmak, sebat, hilm, kendine güven, sıkıntılara tahammül vb. olarak sayabiliriz. İffetin alt bölümleri ise; ayıp, sükûnet, sabır, cömertlik, hürriyet, kanaat, yumuşaklık, düzen, güzel ahlâk, barışseverlik, ağırbaşlılık ve kötülükten uzak durmaktır. Neticede adalet kısmı ise dostluk, iyilik, akrabalık ilişkilerini sürdürmek, ödüllendirmek, iyilik yapmak, takvadır.⁶⁵

Miskeveyh, çocuğun nefsi arzulara uymaması konusunda eğitilirken ona yemek, giyinme ve oturup kalkma kurallarının öğretilmesi gerektiğini ayrıntılı olarak açıklar. Çocuğa ne yiyip ne içmesi gerektiği ve nasıl yiyip içeceği; ne giyinip kuşanması gerektiği ve nasıl giyinip kuşanacağı; nerelerde oturup kalkması gerektiği ve nasıl oturup kalkacağı öğretilmelidir.⁶⁶Ona göre, önce çocuğa yemekle ilgili kuralları öğretmekle işe başlanmalıdır ki; yemeğin zevk almaktan ziyade, sağlık için gerekli olduğu öğretilmelidir. Böylece çocuk nasıl ilacı zevk için almadığımızı fark ediyorsa, yiyecekleri de bedeninin sağlığı ve hastalıklardan korunmak için alması gerektiğini bilmelidir. Bunu sağlamak için çeşitli yemek kurallarına bağlı kalacak bir eğitimden geçirilmesi gerektiğini açıklamaktadır.⁶⁷

Benzer şekilde giyinme kurallarını şöyle açıklamaktadır: “Çocuklara renkli işlemeli kıyafetlerin erkekler için giyinen kadınlara, ardından köle ve hizmetçilere, beyaz veya benzeri kıyafetlerin asillere daha uygun olduğu söylenmelidir. Bu nedenle O, buna

⁶⁴ Saruhan, “İbn Miskeveyh”, ss. 392-396

⁶⁵Fahri, *İslam'da Ahlak Teorileri*, s.179

⁶⁶Fahri, *İslam'da Ahlak Teorileri*, ss.176-178

⁶⁷İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, s. 76

göre büyümeli ve çevresindeki insanlar da bunu, ona sürekli hatırlatmalıdır. ayrıca bu çevre; kötülerin kim olduğunu gösterip kınamalı, iyileri de gösterip övmeliler. Kısacası iyileri, özellikle de çocukları överek, kötülerini de alçaltmalı ki, akıllarını ilimlere, sanatlara ve kalplerini sahip olduğu faziletlere yönelterek, onları ahlâksız ve faydasız çirkin zevklerden uzak tutsunlar.⁶⁸

1.1.6. Öğretmen ve Öğrenci

Miskeveyh'in çalışmalarına bakıldığında, belirgin bir şekilde 'öğrenci merkezilik' etkilidir. O, bir yandan ahlak terbiyesinin temel felsefesinin ne olacağını açıklamaya çalışırken, diğer yandan çocuğun ahlak terbiyesinin nasıl olması gerektiğine dair ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Bu nedenle, çok nadiren öğretmenin yükümlülüklerine ve görevlerine vurgu yapmaktadır.⁵⁰

Yani düşünürümüz ahlaki anlamda eğitimle gelişme söz konusu olduğunda, burada öğrencinin daha aktif bir rol oynadığını ima eder.

İbn Miskeveyh Tehzibu'l Ahlak adlı eserinin dostluk ve sevgi konusunda iki tür sevgiden bahseder. Birincisi; insanın Allah'a ilahi varlığa duyduğu sevgi, ikincisi ise talebenin hocasına karşı duyduğu sevgi türüdür. İlkine, ilahi varlığa olan sevgiye bu dünyada ölümlü olan varlıkların ulaşabilmesi çok güçtür. İkinci tür sevgiye gelince, filozof, öğrencinin öğretmene olan sevgisinin çok şerefli olduğunu söyler; çünkü öğretmenlerin bizim nefislerimizi terbiye eden kişilerdir ve onların kılavuzluğuyla hakiki mutluluğa sahip olmamız mümkündür.⁶⁹ Bu sebeple, öğretmenliği 'manevi babalık ve insani mürebbilik (rabb)' sayılabildiğinden, öğretmenlere, Allah'a sunduğumuz gibi şükran, sevgi ve saygı göstermeliyiz. Manevi bir baba ve beşerî bir Rab (eğitici) olarak muallimin iyiliği ilahi bir iyilik sayılır; çünkü muallim, öğrenciyi erdemleri kazandırmak için eğitir ve geliştirir, yüksek hikmete ulaşmasına ve ebedi mutluluğa ulaşmasına rehberlik eder. Ayrıca Miskeveyh'e göre öğrenci bir yandan kendi işini kendi yapmaya, diğer yandan öğretmene ve kendisinden büyük olanlara hizmet etmeye alıştırmalıdır.⁷⁰

⁶⁸İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s. 75

⁶⁹Saruhan, "İbn Miskeveyh", s.414

⁷⁰İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, s.79

1.1.7. Yöntem

İbn Miskeveyh'te yöntem konusuna geçmeden önce, bu kavramın anlamına bakalım. Yöntem: Bir amaca erişmek için izlenen, tutulan yol, usul, sistem, prosedür, politika anlamına gelir.⁷¹

Miskeveyh'e göre, çocukluk döneminde gelişimsel davranışlarının çoğu genellikle ilkeldir. Bu dönemlerde bir çocuk yalan konuşabilir, duymadığı veya görmediği şeyleri söyleyebilir, kıskançlık edebilir, çalmaya çalışabilir, uydurma şeyler söyleyebilir, gevezelik yapabilir, kendisine ve çevresine zarar verme girişiminde bulunabilir. Bunlar, devamlı eğitim, yaş ve deneyim ile kademeli olarak değişebilir, iyi yönde geliştirilebilir. Çocuk: anne babaya, öğretmenlere ve eğitim veren kişilere karşı, saygıya ve korkuya alışmalıdır. Bu nedenle O, bizim anlattıklarımız ve anlatacağımız için çocukken kulaklarının çekilmesi gerektiğini söyler.⁷² Ayrıca ahlaki faziletleri öğrenme konusunda çevre faktörünün önemine de değinmektedir. Öğrenci yaptığı faziletli eylemlerden ötürü takdir edilmeli, temel nefsanî arzularının aşırısına kaçtığı zaman, iyi yönde teşvikte bulunulmalı ve erdemli davranışlarında bulunan kimseleri örnek göstermeli ve gerekli olduğu zaman da cezalandırılmalıdır. İyi eylemde bulunan kimseyi ödüllendirmenin gerekçesini, o davranışın devamlı ve sürekli olmasını sağlamak, kötü bir eylemde bulunulduğu zaman da o eylemin tekrarlanmaması için cezalandırılması gerektiğini anlayabiliriz.

Filozof, insanın tabiatı gereği toplumsal bir varlık olduğunu düşünür. Züht hayatının bütün şekillerinin karşısında olan, somut olarak yalnız başına hayat geçiren bir kişinin iffet, adalet, yiğitlik, vb. erdemleri kazanarak kemale ermesi mümkün değildir. Bir diğer deyişle ona göre kendini toplumdan soyutlayarak, mağarada yaşamı seçen birinde, erdemler (hikmet, şecaat, iffet, adalet) ortaya çıkmaz.⁷³ Çünkü birey, bu erdemlere, toplumla iç içe olduğunda sahip olabileceği bilinmelidir. Cesaret, yiğitlik vb. erdemleri bu anlamda toplum içinde sahip olunabileceğini düşünebiliriz.

⁷¹ www.tdk.com.tr (TDK)

⁷²İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, s.s 75-79

⁷³Saruhan, "İbn Miskeveyh", s. 398

İnsan erdemleri elde ederek ahlakının güzelleşmesini sağlar; ancak insan topluluğunun bir ferdi olarak yaşadığı zaman bunun mümkün olacağını düşünürümüz Tehzibu'l Ahlak adlı eserinde şu şekilde açıklamaktadır:

“İnsanlarla ilişki kurmayan ve şehirlerde yaşayanlarda iffet, yiğitlik, cömertlik ve adalet tecelli etmez. Aksine, bu insanların güçleri ve yetenekleri, iyiye veya kötüye yönelmedikleri için kördür. Bu yetenek ve yetenekler körleşip görevini yerine getirmediğinde insanlar, cansız varlıklar ve ölü gibi görülürler. Bunlar, iffetli ve adaletli olduğu sanılır veya namuslu gibi görünürler. Ancak Onlar, iffetli ve adil değillerdir. Erdemler yokluk değil, insanlarla birlikte olmak, birlikte yaşamak ve çeşitli sosyal ilişkilere katılmak suretiyle ortaya çıkan bir dizi iş ve eylemdir. Ancak insan erdemlerini insanlarla yaşayarak, onlarla birlikte olarak ve dertlerine katlanarak anlıyor ve öğreniyoruz.”⁷⁴

Miskeveyh, ahlak eğitimini gerçekleştirirken, çocuğun iyi bir davranışta bulunduğu zaman onu bolca ödüllendirmemiz gerektiğini söyler. Ayrıca ahlaki anlamda örnek olan iyi insanların, çocuğun yanında övülmesini sağlayarak, Onun da iyi davranışları örnek almasını teşvik edilmelidir.⁷⁵ Ona göre, çocuk kendisinden istenilen davranışların aksini yaparsa hemen ilk olarak kızılmamalıdır. Kasıtlı olarak yapmadığı kötü davranışında, özellikle yakınındaki insanlardan gizliyorsa görmezden gelinmeli ve yüzüne hemen vurulmamalıdır. Eğer çocuk o davranışı tekrarlırsa gizli bir şekilde azarlanmalı, yaptığı davranışın kötü olduğu anlatılarak tekrar etmemesi gerektiği anlatılmalıdır. Tüm bunları söyleyen Miskeveyh, eserinin başka bir kısmında şu ifadelerle yer verir: Çocukta en küçük bir kötülük görüldüğü zaman, Onu kınayarak korkutmalı ve yeri geldiği zaman da kulağı çekilmelidir. Öğretmen dövdüğü zaman ise çocukların bağırmasının ve birinden şefaath beklemesinin doğru olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca çocuğun çevresinde çok yemek yiyen obur kimselerin küçümsenmesi, oburların vücutlarının ihtiyacından fazla veya uygunsuz bir şekilde yemelerinin hoş karşılanmaması gerektiğini ifade etmektedir. Filozofa göre çocuk, öğretmenin anlattıklarını can kulağıyla dinlemeli ve öğretmen konuşurken sükûnetini korumalı; az ve sade cevap vermeye yönlendirilmelidir. Ahlaki anlamda iyi alışkanlıkları edinmesini sağlayacak güzel tarihi bilgileri ve şiirleri ezberlemesi ve sık sık tekrar etmesi sağlanmalıdır. Ona göre çocukları bayağı şiirlerden, bunlarda yer alan aşk ve âşıklar gibi şeyleri dinlemekten ve bu şiirleri yazarların ince yaradılışlı kimseler olduğu düşüncesini uyandıran hususlardan uzak tutulmaya çalışmalıdır. Zira ona göre bunlar, gençleri yoldan çıkaran şeylerdir.

⁷⁴İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s. 47

⁷⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, ss. 74-79

O, ahlaki kabul edecek bir tabiata sahip olan bir çocuğun, öğüt ve nasihatlerle hızlıca veya yavaş yavaş değişme potansiyeline sahip olduğunu belirtir. Fakat ahlaki erdemleri kazanma doğrultusunda çocuğun nefesine yerleşmesi için, sık sık tekrar yapılması konusunda özellikle dile getirmektedir.⁷⁶Zira filozofa göre tekrarlar sonucu kazanılan söz konusu erdem, ancak çocukta meleke ve huy haline gelebilir. Miskeveyh'e göre çocukların içinde yaşadığı çevre, eğilimlerin ortaya çıkmasında ve kabiliyetlerin gelişmesinde önemli bir faktördür. Bu nedenle çocuğun nefesine erdemlerin yerleşebilmesi için kendisine yaşıt olan ve onunla oynayacak arkadaşlarının niteliğine de dikkat edilmelidir. Çocuk iyi ve faziletli kişilerle arkadaşlık ederse iyi insan olmaya yönelir. Bunun aksine kötü arkadaşlarla arkadaşlık ettiği zaman, onların etkisinde kalarak kötü kişiler gibi olabilir. Ona göre bazı çocuklar iyilerle oturup kalkarak ve nasihatleri kabul ederek hayra yönelirler, bazıları da kötülerle oturup kalkarak ve onlardan etkilenecek şerre yönelirler. Çocuğun gittiği ortamların onun iyi insan olmasına katkı sağlayacak koşullarda olması gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir: “Çocuklar içki heyetlerinden uzak durmalı, bilgili, terbiyeli ve faziletli insanların ortamlarına katılım sağlamalıdır. Böylece bunların dışındaki ortamlarda söylenen çirkin ve saçma şeyleri duyma olanağı kalmaz. O, çirkin ve incitici sözlerden, küfürlerden, boş sözlerden kendini imtina etmeli, güzel sözlere alışılmalı ve karşısında konuşan kişiyi dinlerken nezaketli olmalıdır.”⁷⁷

1.1.8. İbn Miskeveyh'in Etkilendiği ve Etkilediği Kimseler

İslâm âleminde hicri dördüncü asrın sonlarında, biri Farabî ile olgunluk derecesine ulaşan rasyonel ahlâk; diğeri mutasavvıfların temsil ettiği tasavvufi ahlâk olmak üzere iki ahlâk sistemi etkiliydi. Bu dönemde yaşayan İbn Miskeveyh, felsefî fikirleri açısından, özellikle iki büyük etkinin altındaydı. Bunlardan biri, zamanında büyük bir şöhrete sahip olan İhvân-ı Safâ cemiyetinin felsefî-ahlâkî görüşleridir, diğeri de Farabi felsefesidir.

İbn Miskeveyh, Farabi yolundan giderek ve onun sistemini tasavvuf ve İhvân-ı Safâ görüşüne bağlar. O, Farabi izinden giderken, Eflatun ve Aristo'nun fikirleriyle İslâm dinini birbirine yaklaştırmaya çalışmıştır. Fakat Farabi'den bir noktada ayrılır. Farabi'ye göre nazari hikmet daha ön planda iken, ameli hikmet ise ikinci plandadır ve ameli

⁷⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, ss.76- 79.

⁷⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, 76-79

hikmete ulaşmak, ancak nazari hikmetle mümkündür.⁷⁸İbn Miskeveyh'e göre ise birince planda ameliye, ikinci planda nazariye gelir.⁷⁹Yani ilk önce ahlâk, ilim sonra gelir. Yani ahlakın ilime önceliği vardır. Ameli hikmet, nazariyeyi tayin eder ve bu şekilde ahlâk ilmi oluşur. Yani insan, önce faaliyet içinde yaşar ve derece yükselerek aklî faaliyete ulaşır.

İbn Miskeveyh, başlıca dayanağı olan ve Aristo'nun, nazarî felsefesine dayandığı hocası Farabi'yi, pratik felsefe bakımından tamamlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla ahlâk alanında Yunan görüşünü de tamamlamıştır.⁸⁰ Bu sebeple ona Muallim-i Salis (üçüncü muallim) denmiştir. Düşünürümüzün ahlâkı, bazı tarif ve tasniflerini Yunan filozoflarından alan bir İslâm ahlâkı olarak görülebilir".⁸¹

Psikolojik ve ahlâkla ilgili eserlerinde, tercüme yoluyla, başta Aristo olmak üzere bazı Yunan düşünürlerinin çeşitli eserlerine dayanmış olan İbn Miskeveyh'in ahlâk kitapları, birçok İslâm düşünürü filozofuna dayanak olmuştur. Gazali'den ünlü Osmanlı Türk ahlâkçısı Kınalızade Ali'ye varıncaya kadar birçok müellif, ahlâk alanına, elinde İbn Miskeveyh'in lambası ile girmiş olduğunu söyleyebiliriz. Nasıl ki Gazâlî, mantığı İslâm ilim dünyasının ayrılmaz bir parçası haline getirmişse, İbn Miskeveyh de aynı şeyi felsefî ahlâk konusunda yapmıştır.

Tehzibu'l-Ahlak, Doğu İslâm dünyasında etkisi çok geniş ve derin olan birkaç eserden biridir. O, Gazali'nin İhyasının ahlâkla ilgili bölümünün, Tusî'nin Ahlâk-ı Nasırî'sinin, Celaleddin Devvânî'nin Ahlâk-ı Celâlî'sinin, Kâşîfi'nin Ahlâk-ı Muhsinî'sinin ve Kınalızâde'nin Ahlâk-ı Alâisi'nin dayandığı temel bir eserdir. İbn Miskeveyh'in felsefî ahlâk sistemi, değerini günümüze kadar korumuştur.

1.2. İbn Miskeveyh 'de Eğitimin Hedefleri

Eğitim: özelde, insan yetiştirme süreci olarak tanımlanırken, genel anlamda ifade etmek gerekirse: İnsanın eğitilebilir özelliğinden yola çıkarak, belli hedeflere ulaşmak veya ulaştırmak için yapılan planlı ve bilinçli etkinlik olarak ifade edilir.⁸² Eğitim ve öğretimi etkili kılan temel unsur, insanın eğitime yatkın olabilme özellikleriyle

⁷⁸Beheşti, "İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri", s. 131.

⁷⁹ Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlâk Görüşleri*, s.23.

⁸⁰Saruhan, "İbn Miskeveyh", s. 395

⁸¹Demirkol, *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, s.63

⁸² A. Ferhan Oğuzkan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981), s. 57.

dünyaya gelmesidir. İnsanın eğitilebilme özelliğini, eğitimciler kalıtım faktörüne dayandırır.⁸³Eğitimin hedeflerinden kısaca bahsettikten sonra İbn Miskeveyh' in ahlak bağlamında eğitimin hedeflerini konusunu kapsamlı bir şekilde anlamaya çalışalım.

Tehzîbu'l-Ahlak'ın eğitim hedefleri nelerdir? İbn Miskeveyh'in bu eserdeki iyi adamlardan anladığı nedir? İyi bir insanın sahip olmasını istediği nitelikler nelerdir? Bu ve benzeri soruların cevapları bu çalışmanın eğitim amacını ortaya koymamıza yardımcı olacaktır.

İbn Miskeveyh, Tehzîbu'l Ahlâk'ın önsözünde; "*Biz bu kitabı, bütün işlerimizin güzel, fakat kolay, basit ve hafif olmasını sağlayacak bir ahlâkı yerleştirmek için yazdık*" demiştir.⁸⁴ Kendisi, eserinde bu ahlakın sanat ve öğretimsel düzenlemelerle (yani eğitimle) geliştiğini belirtir. Ona göre bunu sağlamanın ilk ve en önemli yolu, önce nefsimizin ne olduğunu ve niçin yaratıldığını anlamak, yani kendi kemalimizi ve amacımızı bilmek ve bu bilince sahip olmaktır. Bu bilince sahip olduktan sonra da hedeflerimize ulaşabilmek hangi şekillerde mümkündür, bu ve buna benzer soruları nasıl bilebiliriz, sorularına cevaplar aramak gerekir.

Filozofa göre, insan nefis ve bedenden mürekkep bir varlıktır. Bu anlamda insan kendisinde ilahi bir cevheri taşıdığını söylememizde bir sakınca yoktur. Bu sebeple, insanın kişisel ve sosyal anlamda mutluluğa kavuşması, ilahi bir cevher olarak kabul edilen nefsin yetkin olmasıyla yakından ilişkilidir.⁸⁵ İnsanın doğuştan yaratılış amacına baktığımızda ise, ahlaki anlamda iyilik yapmaya ve buna dönük bir eğitim alarak, sürekli gelişebilme ve dönüşebilme özelliğine sahip bir varlık olarak dünyaya geldiğini söyleyebiliriz. Ona göre, dünyanın yaratılışından bu yana insanın sorumlu olduğu iyilik ve eylemlere geçmeden önce, eğitimde *amaç* kavramı üzerinde durmakta yarar vardır.

Hedefler: Hedef veya hedefler, bir kişinin eğitim sonunda alacağı formu, "iyi insan" özelliklerine sahip olacağını veya tanımlayacağını belirler. Eğitim, bu hedefleri dönüştürücü bir kurum olarak dikkate alır veya proje iyi insanlar olarak tanımlanır. Eğitimin hedef konusu iki grup özelliktir: iyi insanlar, iyi vatandaş).

İbn Miskeveyh, eserinde ilk tür hedeflere odaklanmış ve ikinci tür hedefler

⁸³ İ.Ethem Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri* (Ankara: Pegem Yayınları, 2002), s. 68.

⁸⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, s.68.

⁸⁵İnsanın yaratılış süreci ve Allah'ın "ruhumdan üfledim" ifadesi için bk. Hicr Suresi 15/29; Secde Suresi32/9.

üzerinde çok durmamıştır. Ona göre temel gaye, ilk özellik setini geliştirmektir. Amacı, Tehzîbu'l Ahlâk'ta tasavvur ettiği eğitimle, insanın sahip olduğu güçleri (potansiyelleri) geliştirmek; insanı, aklın ve dinin ışığında iyi gördüğü özelliklerle donatılmış bir birey, kısacası ahlaklı bir insan haline getirmektir.⁸⁶

Bir eğitimin hedefini, bir eğitim faaliyetinin sonunda ulaşmak istediğimiz bir öğrenme ürünü olarak düşünebiliriz. Bireyin bilinçli bir varlık olarak doğuştan gelen kabiliyetlerini aktüel hale getirmek de Onun; zihinsel, duyuşsal ve fiziki yetilerini kendi potansiyeline uygun bir şekilde kullanmakla mümkündür. Örneğin, bu konuda eğitim konusundaki çalışmalarıyla tanınan Bloom, bireyin belli amaçlar edinerek bunlara hangi yetilerle ulaşabileceğine dair literatürde önemli önermeleri ile karşımıza çıkmaktadır.

1950'lerdeki araştırmalarında, Bloom ve diğerleri öğrenme ürünlerini üç alan olarak tanımladılar: Bilişsel, duyuşsal ve psikomotor. Bilişsel öğrenme; zihinsel aktivitenin baskın olduğu davranışları içerir (bilgiyi tanıma ve hatırlama, onu manipüle etme, kavram geliştirme, genellemeler ve teoriler). Duyuşsal öğrenme; nesnelere, olaylara, konulara, ilgi alanlarına, tutumlara ve duygulara yönelik davranışsal eğilimleri (tercihler, beğeniler veya hoşlanmamalar, yaklaşma veya kaçınma eğilimleri gibi) içerir.⁸⁷

Duyuşsal davranış, genel olarak, belirli koşullar altında belirli seçimler ve kararlar verme eğilimi olarak tanımlanır. Duyuşsal öğrenme, bilişsel ve psikomotor davranışların kazanılmasını da destekler. Örneğin bir konuya önemsemeyen bir kişinin konunun bilgi ve becerilerine hâkim olması veya öğrenmek istemeyen bir kişinin o konuya hâkim olması zordur. Psikomotor öğrenme ise belirli bedensel hareketlerin belirli bir sırayla, doğru, hızlı ve otomatik olarak yapılması sonucunda ortaya çıkan davranışlara karşılık gelir. Bir müzik aleti çalmak, torna tezgâhı çalıştırmak ve yemek pişirmek gibi. Miskeveyh de Bloom gibi kişinin öğrenme sürecini bilinçli ve varmak istediği hedefi, kendi kabiliyetine, potansiyellerine uygun bir şekilde yönelerek başarabileceğini savunur.⁸⁸

⁸⁶ Beheşti, "İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri", s.131

⁸⁷Hasan Şimşek/ Ali Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008), ss. 147-150

⁸⁸ Recep Kaymakcan / Hasan Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi* (Ankara: Dem Yayınları, 2016), s.69-74.

Düşünürümüz, Tehzibü'l Ahlak'ta insanın, yaratılıştan sorumlu olduğu güzel işlerin, hedeflerine ulaşabilmesinde ruh gücünün; akıl, öfke, iffet ve adalet terbiyesi ile ortaya çıkan erdemlerle ilişkili olduğuna çok kez vurgu yapar.⁸⁹

İbn Miskeveyh'e göre bu dört erdeme sahip olanlar, insana özgü mükemmelliğe kavuşmuşlardır. O, bu mükemmelliği iki türe ayırır: teorik mükemmellik ve pratik mükemmellik. Bu ayrımın nedeni, insanın iki kudrete sahip olmasıdır. Biri bilme yeteneği, diğeri ise bir şeyler yapabilme yeteneğidir. Kişi, aklın kılavuzluğunda düşünme yetisi sayesinde hikmeti elde eder ve bu hikmet sayesinde bilişsel bir farkındalığa sahip olur. Tehlikeler karşısında cesur olma, korkmaması gereken durumlar karşısında yiğit ve cesur durmayı, yeme, içme ve cinsellik gibi bedensel hazları asgari yani yeteri kadar yaşamayı, fazlasına kaçmayarak iffet erdemine irade aracılığıyla sahip olur. Diyebiliriz ki düşünce gücü kişiye ne yapması gerektiği, öfke ve şehvet gücü de nasıl yapması gerektiğini söyler. Bu üç erdemden dengeli ve ölçülü bir şekilde uygulanmasından da adalet erdemi ortaya çıkar.⁹⁰

Bir kişinin idrak kabiliyetinin ilk mükemmelliği, ilmî görüşünün doğru, düşüncesinin doğru ve sağlam olmasına bağlıdır. Yapma gücü ile elde edilen ikinci kemâl, ahlâk kemâlidir ve Miskeveyh'in Tehzibu'l-Ahlâk'ta ele aldığı da bu kemâldir. Ona göre eğitimin, psikolojik hedefinin teorik mükemmellik olduğu kadar, pratik mükemmelliğin duygusal hedefi olduğu söylenebilir.

1.3. Zihnî Hedefler

İnsanın bilişsel gelişimi, yani onun bilme ve düşünme yeteneğinin geliştirilmesine yönelik hedefler, zihni hedefler olarak tanımlanır.⁹¹

İbn Miskeveyh' in amacı, entelektüel ve teorik mükemmellik erdemlerini elde etmektir. Başka bir deyişle, zihinsel yetenekler geliştirmek, bilgi sahibi olmakla mümkündür.⁹² Kişi, bu zihinsel yeteneklere ise düşünme, aynı türden durumları olayları,

⁸⁹ Fahri, *İslam'da AhlakTeorileri*, ss. 176-178.

⁹⁰ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, ss. 130-43.

⁹¹ F. Rahman, "Bilginin İslamileştirilmesi: Bir Cevap", Çev. M. Uyanık, *İslâmî Bilimde Metodoloji Sorunu*, ed. Mehmet Paçacı, (Ankara: Fecr Yayıncılık, 1991) s. 136.

⁹² Beheşti, "İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri", ss. 29-86.

nesneleri birbirinden ayırt etme ve akıl yürütme gibi, rasyonel yetiler aracılığıyla sahip olabilir.

İbn Miskeveyh, insan güçlerini üç kategoriye ayırır. İlk sınıflandırmaya göre, insanın zihinsel gücünü "melek gücü" olarak adlandırdı. Bu güç, olayların gerçekleri hakkında düşünme, ayırt etme ve akıl yürütme gücüdür. Melek, en önemli ruh gücüdür! Güç, akılla aynı durumda işler. Akılcılık, insanı diğer canlılardan farklı kılan ve onu eylemlerinden yükümlü tutma bilinci oluşturan çekim gücü, düşünme ve anlama yeteneğidir. Maddi olmayan, ancak maddeyi etkileyen varlığın gerçeğini algılamak basit bir meseledir; ancak zihin, bu maddeyi biçimlendirme, bir forma dönüştürme gücüne sahiptir. Maddeden şekiller soyutlayarak kavramları, önermeleri formüle etmek ve kavramlar arasında bağlantı kurarak mukayese edebilmek, melek gücü sayesinde olur. Ve bu gücün, bilginin elde edilmesinde en önemli kaynaklarından biri olduğu kabul edilir.

İslam inanç esaslarından birisini teşkil etmesi hasebiyle melek konusunu düşünce tarihinin temel konularından biri olmuştur. Bu bağlamda İslam filozoflarının melek konusunu kendi kozmolojik anlayışlarını temellendirirken, Yunan felsefesinden bazı kavramları ödünç aldıkları söylenebilir.⁹³ Burada özellikle zikredilmesi gereken isim ise Aristoteles'tir. İbn Miskeveyh de Yunan düşüncesi ve Aristoteles' ten etkilenecek, bu kavramı görüşlerinde kullanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Melek! Gücün vücutta kullandığı araç beyindir. İbn Miskeveyh'in meleği: İktidar, özünün sınırlarını aşamayıp, arzularını zanna ve olgusal cehalete dayalı bilgidен ziyade gerçek bilgiye yönelttiğinde, bilgelikle birlikte bilginin erdemleri ortaya çıkar.⁹⁴

Bu bağlamda İbn Miskeveyh, ruhun yalın bir şey olduğunu ve duyular tarafından algılanamayacağını varsayar. Ruh, bilgi ve bilgeliği arzular ve böylece erdemlere ve yetkinliğe ulaşmayı amaçlar. Bu yolda onu amacından alıkoyan her türlü duyusal hazlara ve bedensel zevklere karşı mücadele eder. Bu nedenle insan; ruh ve beden bir bileşimi olsa da bedenin kendisiyle mücadele ettiği, ancak yetkinleşmesini gerçekleştirirken kullanması gereken bir araçtan başka bir şey değildir. Dolayısıyla, insanın yetkinliği, bilişsel olarak erdemleri ve yetkinlikleri ne ölçüde aradığı ve umursadığıyla ilgilidir

⁹³ Kâmiran Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi* (Ankara: Ajans-Türk Matbaası, 1958), 82-83.

⁹⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s. 64.

denilebilir.⁹⁵

Hikmet küresindeki erdemler; akıl, hafıza, muhakeme, çabuk kavrama, idrak, zihin açıklığı ve öğrenme kolaylığıdır.⁹⁶

Zeka, ruhta hızlı ve kolay bir görünümün sonucudur.

Hatırlama, zihinde önceden var olan bilgilen, tekrar canlanarak bilinç düzeyine gelmesi halidir.

Akıl yürütme, doğru sonuca gitmek için eldeki verilerin sistemli bir şekilde kullanılması.

Zihinsel netlik, sonuç üretmek için doğuştan gelen bir yetenektir. Zihnin keskinliği ve gücü, ruhtan önce bilinenden zorunlu olarak neyin üretildiğini derinlemesine düşünmekte yatar.

Bilgelik, pislik ve aptallık arasındaki orta yoldur.⁹⁷

Filozof, insanın psişik yeteneklerini "bilginin gücü" olarak adlandırır. Bu güçle insan, bilgiye ve marifete, teorik mükemmelliğe ulaşmak ister. Teorinin mükemmelliği, insanın bilime bakışının doğru ve düşüncesinin sağlam olması ile ilgilidir. Sırasıyla bir şeyler okuyup öğrenme esnasında, akıl yürütme sayesinde, bilimin son aşaması olan teolojiyi (metafizik) bilme gücüne de elde etmiştir. Filozofa göre teorik mükemmellik, insanın tüm varlığı anlaması, yani onların bütünlüğünü ve özünü belirleyen tanımları bilmesi demektir. Onların bütünü bilmeniz demek parçaları da bilmek anlamına gelir; çünkü parçalar bütünü aşamaz.

Buraya kadar söylediklerimizi iki şekilde yorumlayabiliriz:

1. Hikmet alanındaki faziletlere baktığımızda, bunların zihinsel yeteneklerle ilgili zihinsel faaliyetler olduğunu görürüz. Öte yandan; teorik mükemmellik, bilgi sahibi olan kişinin bilgeliğe adım atmasıdır. Bu durumda bilgeliği tamamlamak ise, teorinin tam ve güçlü olması ile melek güçlerinin sağlıklı ve

⁹⁵İbn Miskeveyh, *el-Fevzü'l-Asgâr*, çev. Mehmet Zahit Sezer/ Emrah Alagaş (İstanbul: Endülüs Kitap, 2020), s. 57

⁹⁶İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s.44.

⁹⁷ Uyanık & Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, ss. 152–53.

verimli çalışmasıdır. Yani hikmetin ve teorik mükemmelliğin birbirini tamamlayabileceğini vurgular.

2. Hikmet için Miskeveyh, bütün varlıkların varlığını, onun mahiyetini, Tanrı ve insana dair olayları bilmekten geçtiğini ifade eder. Bu bağlamda hikmet ve nazari mükemmellik aynıdır. Kısacası hikmet ve nazari kemâl birbirini tamamlar. İdrak ve düşünme kabiliyetinin gelişmesiyle de bilgi sahibi olunur. İşte eğitimin psikolojik amacı bunların bilincine sahip olmaktır.

Burada bilgi sorununu netleştirmemiz gerekiyor. İbn Miskeveyh'e göre kişi neyi bilmelidir? Hangi bilim dallarını bilmek istiyor? Bu soruların cevapları zihinsel amaç sorusuna ışık tutacaktır.

Ona göre, erkek çocukluktan itibaren din eğitimi alır ve alışkanlık edininceye kadar ödev ve ödevleri yapması gerekir. Bu nedenle, çocuklar dinin kural ve yükümlülüklerini anlamalıdır. Çünkü dini kurallar çocukları eğitebilir ve iyi işler yapmaya alıştırebilir. Ayrıca çocuklar yemek yeme, giyinme, oturma gibi görgü kurallarını da bilmelidir.⁹⁸

Düşünür, ahlak eğitimiyle ilgili felsefesini psikoloji üzerine kurmuştur. O, ahlakı, nefsin düşünüp taşınmadan kendi fiillerini ortaya koyması durumu olarak tanımlar.⁹⁹ Ahlaki fazilet ve karakter formasyonu kavramını Eflâtuncu geleneğe uyararak, nefsin temel güçleriyle ilişkilendirmiştir. Ahlâkî eğitimle kazanılan psikolojik kazanımın içeriği esasen, ahlâkî fazilet kavramıyla ilgilidir. Bu sebeple filozof, karakter formasyonu kavramını Eflâtuncu geleneğe dayanarak, nefsin temel güçleriyle irtibatlandırmıştır. Ancak filozof, bazen Aristo'yu takip ederek fazileti ikisi de rezilet olan iki aşırılığın ortası, bazan da fazileti reziletin karşısı sayar. Sonuçta akıl gücünün faziletiyle hikmete, öfke gücünün faziletiyle şecaate, şehvet gücünün faziletiyle de iffet. Bütün bu güçlerin dengeli ve uyumlu işleyişinden de adalet erdemi doğar.¹⁰⁰

Düşünürümüze göre eğitimin amacı ahlaklı insan yetiştirmektir. Ona göre ahlaklı bir insan, nefsin denenen bir şeye sahip olduğunu, ne için yaratıldığını, nefsinin faziletlerini bilmelidir. Ayrıca ruhunun güçlerini, bu güçleri doğru kullanırsa hangi erdemlere

⁹⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s. 76.

⁹⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s.49.

¹⁰⁰ Saruhan, "İbn Miskeveyh", s. 426-418

ulaşacağını, bir insanın ulaşabileceği en yüksek mutluluğun ne olduğunu, nefsin hastalıklarını ve bu hastalıkların tedavilerini bilmelidir.

Miskeveyh'in anlamak istediği ilimlerde önce mantık gelir. Ona göre mantık, anlayışı ve muhakemeyi doğru yola yönlendirmek için bir araçtır. Mantıkla, canlılar ve yaratılışları hakkındaki bilgilerle, bu bilgiler ilahi ilme ulaşmak için genişletilir ve derinleştirilir.¹⁰¹Mantık ilmi; muhakeme yapmayı, akıl yürütmeyi, ayırt etme gücünü kullanmayı öğretir. Ayrıca O, aritmetik, geometri, astronomi ve müzik gibi bilimleri de okumak istemektedir. “Gelişim çağındaki bir genç, düşünce alanında yetişirse ve bu dört ilmi aksatmadan öğrenirse, hakikate alışır, düşünme ve inceleme zorluklarına katlanır. Dolayısıyla hakikate daha yaklaşmış olur. O, tabiattaki asılsız şeylerden kendini imtina eder. Ona göre bu ilimleri okuduktan ve biraz bilgi sahibi olduktan sonra felsefe çalışmak gerekir. Felsefe okuyanlar için “Yabancı cisim kalmamışsa onun kapalı yerini fark etmek ve harika yerini bulmak zor değildir.”¹⁰²

Miskeveyh'e göre aklın gelişmesi için bilimin ve düşüncenin adım adım ilerlemesi, doğruyu zanda bırakmamak, her zaman ve her yerde hakkı kabul etmek, yalan ve hata gelebilir, ancak bu yanılgıdan sakınmak gerekir. Doğruluğu ön yargısız, çıkarsız ve koşulsuz bir şekilde kabul etmek gerekir. Kendisi, insanın bütün korku ve hatalarının sebebinin cehalet olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre cehalet, nefsin devam eden bir hastalığıdır ve ondan kurtulmak, sonsuz bir rahatlık ve sonsuz bir sevinçtir.

1.4. Hissî Hedefler

Bireyin algısal yeteneğini geliştirmek, eğitimin duygusal amacıdır. Ayrıca bu hedef: yüksek ya da ideal istekleri, davranışın motivasyonu haline getirmek, böylelikle kişinin duygu ve değerlendirme becerisini geliştirme çabası içerisinde olmaktır.¹⁰³ Duyarlılık kavramı; insanların kendi dışındaki varlık ve olaylardan (zevkler, acılar) etkilenmelerini ve bu konulara yönelik ilgi ve yönelimlerini ifade eder.

Duygular, bir bireyde haz veya acı izlenimi yaratan, dış veya iç çevre aracılığıyla

¹⁰¹Beheştî, *İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri*, s. 140.

¹⁰²Kaya, *Felsefe Metinleri*, s. 253

¹⁰³Selahattin Parladr, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (İzmir, 1996), s. 60-67.

iletilen etkilerdir. Bireylerin tüm eylemleri, duygularıyla birlikte keşfedilmeye çalışılır. Birey, çevresiyle etkileşimde olduğu zaman, belli düzeyde zevk veya acı hisseder. Eğitim kavramı, “insanı genellikle, elde edilmesi haz veren bazı amaçlara yönlendiren, doğuştan gelen veya sonradan elde ettiği dürtüler¹⁰⁴olarak tanımlanmıştır. Aynı kavram genel anlamda “bir karşı güç tarafından dengelenmediği durumda, kendiliğinden bir istikamete yönelen güç” olarak tanımlanmıştır. Buradan, eğilimlerimizin doğuştan getirdiklerimiz ile sonradan kazandıklarımız olarak iki tür olduğunu anlayabiliriz. Miskeveyh’ e göre bu eğilimler söz konusu olduğunda, birey güdülerini(isteklerini) tatmin etme çabası içerisinde olur.

İstekler, genellikle ele aldıkları konuya göre iki gruba ayrılabilir. Şüphesiz bunların en önemlileri kişinin kendi farkındalığı ile ilgili olanlarıdır. Açlık ve susuzluk gibi fiziksel güdüler ile güvenlik, prestij, güç gibi psikolojik güdüler kişinin kendisine yöneliktir. Bunlara kişisel veya bencil arzular denir. İnsanları benliğin dışına çeken ikinci grup arzular, insanları başkalarına doğru iten sosyal arzular, ilgi, sevgi ve şefkattir.¹⁰⁵ Bunlara özgecil istekler denir. Düşünürümüz bu konuya dikkat çekmiştir. Kişi, hedef ve isteklerine bireysel bir yaşantıyla değil, sosyal bir yaşam içerisinde ulaşabilir. Çünkü hem tabiatı gereği toplumsal olmaya ihtiyaç duyar hem de ahlaki anlamda kemale ermesi tek başına mümkün değildir.

Daha önce de söylediğimiz gibi İbn Miskeveyh nefsin gücünü üç kısma (düşünce, öfke, şehvet) ayırmıştır. Fizyolojik motivasyon, bedensel arzuların tatminini, beslenmeyi, yemeyi, içmeyi, cinsel ilişkileri ve her türlü basit zevkleri arzulama yeteneğine tekabül ederken; tehlike karşısında öfke, cesaret ve kararlılığı, sebui gücünün etkiliği, yükselişi olarak görülebilir.¹⁰⁶ İbn Miskeveyh, her türlü arzu ve arzunun gücünü, psikolojik motivasyon olarak görür.

İbn Miskeveyh sosyal motivasyondan konusundan da bahsetmiştir. Ona göre insan doğası sosyaldır. Pek çok insanın kim oldukları, iyi bir yaşam sürmeleri ve işlerini doğru yürütmeleri için yardıma ihtiyacı vardır. Bu yüzden insanlarla iyi ilişkiler içinde olmalı ve onları içtenlikle sevmelidir. Bu durum insanları başka insanlara yöneltiyor.

¹⁰⁴ Paul Foulqué, *Pedagoji Sözlüğü*, Çev. Cenap Karakaya, *Eğilim Maddesi* (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994).

¹⁰⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, ss. 51-56.

¹⁰⁶İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, ss. 74-82.

İnsan gelişimi konusunda önemli teorileri olan Maslov' a göre de insan istekleri ve motivasyonu birbiriyle yakından ilişkilidir.

Maslow'a göre insan arzuları belli bir düzen içinde ortaya çıkar. Buna istekler hiyerarşisi adını verdi. Arzu piramidinin en altında fiziksel ihtiyaçlar, en üstte psikolojik ihtiyaçlar yer alır. Ona göre, daha düşük arzular tamamen tatmin olana kadar daha yüksek arzuları tatmin etmek imkansızdır. Talepler ve hiyerarşik sıralaması şu şekildedir:

1. Açlık, susuzluk ve cinsiyetin fizyolojik doyumu.
2. Emniyet, güveni, düzen ve değişmezlik.
3. Ait olma ve sevgi.
4. Değer, başarı, kendine saygı.
5. Kendini gerçekleştirme¹⁰⁷

Maslow'unkine benzer bir anlayış İbn Miskeveyeh'te de karşımıza çıkmaktadır. İbn Miskeveyeh'e göre önce beslenme arzusu (fizyolojik motivasyon), sonra öfke gücünün iradesi (hâkim olma, yükselme ve her türlü şerefi kazanma arzusu) ve şeref sevgisi (psikolojik motivasyon), sonra şeref mutluluğuna doğru yükselir. Bu kademeli yükseliş, insanı kâmil mertebesine yükseltir. Bu yükselme, insanı eşsiz mükemmelliğine, yani tam bir mutluluğa ulaştırır.

İbn Miskeveyeh'e göre, insanın fiziksel ve psikolojik motivasyonların tatmininden duygusal zevk elde etme eğilimi o kadar güçlü bir şekilde etki eder ki, buna olan arzusu rahatsız edicidir. İnsan doğası onu çok fazla istediği ve ondan güçlü bir şekilde etkilendiği zaman, insanlar ondaki her kötülüğü iyi ve mutlu eden bir şey olarak görür. Bu nedenle, bu isteklerin kontrol edilebilmesi gerekir. Bu kontrol ahlaki anlamda ölçülülük ile gelir.¹⁰⁸ İnsan davranışı, düşünce gücün farkındalığı ile bencil arzu ve istekler mekanizmasını kontrol ederek, ahlaki davranışta bulunarak erdemleri kazanmış olur.

Filozofa göre, bencil arzuların kontrolünün kişinin psikolojik gelişimine paralel olarak gerçekleşen ahlaki gelişimine göre değişir. Entelektüel gelişimin sürdüğü çocukluk dönemi, dini ve sosyal kurallar ile bunların takip edilmesini sağlayan aileler ve eğitimciler

¹⁰⁷Ayten Ulusoy, Güzin Subaşı, Gülşen Ünver, *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Anı yayıncılık, 2011), ss.196-205

¹⁰⁸ Fahri, *İslam'da Ahlak Teorileri*, ss. 176-178.

tarafından yönetilir. Çocuklar bu kurallara uzun süre uyduklarında bir süre sonra alışkanlık geliştirirler. Bu kurallar, arzu ve davranış arasında uzanan ve davranışı şekillendiren davranış kalıpları haline gelir. Din eğitimi görmüş ve alışkanlığı olana kadar ödevlerini ve görevlerini yapmasına izin verilen çocuk, bilme ve düşünme yeteneğini (meleklerin gücünü) geliştirdikçe, uymaya çalıştığı kuralları düşünmeye ve sorgulamaya başlar. Akıl ruh ve bilim, bu kuralların kökenine hakimdir. Bundan sonra arzu, düşünen ruhun kontrolü altındadır. Arzular, eylemler arasında akıl-ruh ilkelerine göre şekillenir. Ortaya çıkan davranış erdemdir. Erdem sahibi olan kişi, ahlaki gelişimini tamamlamış ve ahlaki mükemmelliğe ulaşmıştır.

İbn Miskeveyh'in bu fikirleri J.Piaget'nin ahlaki gelişim teorisini hatırlatmaktadır. Piaget'e göre bireyin ahlaki gelişimi, psikolojik gelişimi ile paraleldir. On yaşından önce çocuklar, yetkililerin (yetişkinler) koyduğu kuralları sorgusuz sualsiz kabul ederler. İlk öğrendikleri ahlaki hükümleri en doğrusu o hükümmüş gibi kabul eder ve o şekilde eylemde bulunurlar. Ancak on bir yaşından sonra zihnin gelişmesiyle birlikte kişinin kendi yargısı ve kendi değerleri başkalarının değerlendirmesinden önce sıralanır.¹⁰⁹ Öznel ahlaktan nesnel ahlaka geçiş olan ahlaki yargısında bağımsız bir tutum görülebilir.

Filozof için, duygusal olarak ahlaki gelişimin tamamlanması, iyilik ve erdem dahil olmak üzere, ahlaki mükemmelliğe ulaşma çabası içerisinde bulunmak olduğunu söyleyebiliriz. Bu mükemmelliğe talip olan insan, güçlerini ve belirli eylemlerini birbirleriyle çelişmemeleri ve sakin kalmaları için düzenlemelidir ki, insanın tüm eylemleri, düşüncelerinin gücüne göre düzenli bir şekilde ilerlesin. Kişi bu mükemmelliğe ulaştığında, bilgisine göre güçlü yanlarını ve yeteneklerini düzenler. Bu mertebeye, yüce tanrıların birinci mertebesinde kopmamış, böylece kendi başına bir âlem olmuş, küçük bir âlem¹¹⁰ olmaya layık olmuştur.

Ahlak, nefsin eylemlerini düşünmeden ortaya koymasını sağlayan bir durumdur.¹¹¹ Başlangıçta yansıma yoluyla olur ve yavaş yavaş bir alışkanlık haline gelir. İnsanın ahlaki kabul eden bir yaratılışı vardır ve bu yaratılış, eğitim yoluyla hızlı veya kademeli olarak değiştirilebilir. Aksi durumda eğitim için; ceza, din, nübüvvet anlamsız

¹⁰⁹Mercin L, "Piaget ve Kohlberg'in Ahlak(moral) Gelişim Kuramlarının Özelliklerinin Karşılaştırılması", *Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 Eylül 2005, 3. Dönem 5. Sayı, s.73-86

¹¹⁰ Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlak Görüşleri*, s. 25.

¹¹¹ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s.10 -11.

olurdu. Zira varlığı, kendisini yaratan ve getiren Yüce Allah'ın kudretine bağlı olan insanın cevheri, insanın iradesi ile ıslah ve teşekkül eder.

İnsanla ilgili olan bu iradî şeyler, iyilikler ve kötülükler olarak ikiye ayrılır. İçimizden birisi insanın varoluş anlamına yöneldiği zaman ona iyi ve mutlu insan denilmesi gerekir. Bizi, bu amaçlara ulaşmaktan alıkoyan kimse de kötü ve mutsuz kimsedir. Buna göre iyilikler, insanın yaratılış amacı olan şeylerde gösterdiği irade ve çabasıyla meydana gelen işlerdir. Kötülükler ise, insanın kendi iradesi, çabası, tembellik veya ilgisizliğiyle bu iyiliklere ulaşmasını engelleyen şeylerdir. İyi ameller, nefsin terbiyesi ile ortaya çıkan faziletlerdir. O, erdemin kötülüğü oluşturan aşırılıkların ortasında yer aldığı ve erdemin kendi Bulunduğu yerden biraz saparsa, kötülüğe yaklaştığının işareti olabileceğini vurgular.

İnsanın kazanabileceği fazilet olarak bilinen erdemlere değinelim.

İffet, hayvanî nefse karşılık gelen erdemdir. Hayvani nefis düşünen erdeme boyun eğdiği zaman iffet erdemi ortaya çıkar.¹¹²

İffet, şehvetle ilişkili bir erdemdir. İnsanın bu erdemi, arzularını akla göre yönettiğinde, yani şehvetin tamamen tutsağı olmaktan ziyade, onu aklın belirlediği ölçüye göre yaşarsa iffet erdemine ulaşabilir. Dolayısıyla akıl sayesinde, insan bu nefsanî doyumsuz olan şeylere boyun eğmez, hür olur, arzunun kölesi olmaktan kurtulur.

İffetin içerdiği erdemler; utanç, dinginlik, sabır, cömertlik, özgürlük, hoşnutluk, yumuşaklık, düzen, nezaket, barışseverlik, ağırbaşlılık ve kötülükten kaçınmadır.

Utanç, egonun kötü şeyler yapmaktan ve toplum tarafından kınanmaktan ve suiistimal edilmekten kaçınma korkusudur.

Huzur, arzu eyleminde ruhun huzurudur. Sabır, ruhun kötü zevklere kapılıp gitmemesi için bedenın arzularına direnmektir.

Cömertlik, ihtiyaç duyulan yerde ve zamanda öğeleri vermek, harcamak için yolun ortasında bir yaklaşım benimsemekle ilgili değildir.¹¹³Cömertlik kategorisine giren birçok erdem vardır. Bunlar cömertlik, nezaket, neşe ve hoşgörüdür. Cömertlik, önemli ve faydalı işlere spontane ve kolayca harcama yapmaktır. Vermek, ihtiyacın olan bir şeyi

¹¹²İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l Ahlak- Ahlak Eğitimi*, s. 19, 20, 122.

¹¹³ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s. 23 .

ihtiyacı olanlara cömertçe vermektir. Neşeli olmak, büyük işlere sevinmek ve onlar tarafından kavrulmaktır. Hayırseverlik ise arkadaşlara ve değerli insanlara yardım etmek, onlarla mal ve yiyecek paylaşmaktır. İyilik yapmak, gereksiz bir şey vermektir. Hoşgörü, bir kişinin hakkı da olsa bir şeyden vazgeçmektir. Her şey irade ve seçimle olur.

- Özgürlük ruhun erdemidir.¹¹⁴Bununla beraber nefis, şer'i hükümlerine göre eşya alır ve ona göre tüketir.
- Yeme, içme ve dekorasyonda aşırıya kaçmamak inancıdır.
- Nezaket, ruhun güzel şeylere, güzele teslim olmasıdır.
- Düzen, olayları iyi değerlendirip, yapılması gerekenleri düzenlemesi için ruhu yönlendiren bir durumdur.
- Mutluluk, ruhu güzel niteliklerle mükemmelleştiren sevgidir.
- Nezaket, ruhun kendini zorla değil, kendi kendine gösterdiği bir uygunluk halidir.
- Sebat: Nefsin acılara dayanması, özellikle korktuğu durumlara karşı tahammül etmesi.¹¹⁵
- Azamet, nefsin arzuları ile ilgili hareketlerinde sükûneti ve sabrıdır.
- Kötülükten kaçınmak, nefsin kemalini sağlamak için iyilik yapmak demektir.

Bütün erdemler gibi, namus da iki kötülük arasındadır, açgözlülük ve gevşeklik. Açgözlülük, zevk arayışı ve gerekli olanın ötesindedir; tembellik, vücudun gerekli ihtiyaçlarını oluşturan iyi zevklere kayıtsızlıktır. Söz konusu güzel zevklere Allah ve akıl izin verir.

Şecaat(yiğitlik): Miskeveyh'in öfkenin gücünü "sebuî gücü" olarak adlandırdığını ve sebuî gücünün psikolojik motivasyon olarak düşünülebildiğinde, o zaman cesaret erdeminin ortaya çıktığını söylemiştik. Bu güç bize fizyolojik motivasyonun yanı sıra psikolojik motivasyonu tatmin ederken, zihinsel kontrol ve dengenin önemini vurgular.

Cesaret, öfkeyle ilişkili ruhun erdemidir.¹¹⁶Bu, söz konusu nefsin, insanda düşünen ve ayırt eden ruha göre hareket etmesi, tehlikeli işlerle karşılaştığında aklını kullanabilmesi ve bu riskli durumlar karşısında geri adım atmaması, yani normal olan

¹¹⁴İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, ss.19, 20, 122.

¹¹⁵ Fahri, *İslam'da Ahlak Teorileri*, ss. 176-178.

¹¹⁶İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s 27-124.

tehlikeli işler ve sabrı karşısında olur. Ve övgüye değe bir erdemdir bu.

Cesaret kapsamına giren erdemler, ruhun büyüklüğü, cesaret, zarafet, sabır, sebat, yumuşaklık, sakinlik, ve zorluklara tahammül etmektir.

Büyük yücelik, basit şeyleri hor görmek, belalara ve kötü şeylere dayanma gücüne sahip olmaktır. Böyle bir ruha sahip insanlar her zaman büyük şeylere alışıktır ve onları hor görürler.¹¹⁷

Cesaret, ruhun korku anlarında, kederle direncini kaybetmeyen güvenidir.

Büyük liyakat sahibi olmak, bir erdemdir. Nefs, bahtiyar saadetten, tam tersi saadetten ve hatta ölümün ıstırabından mustariptir.

Azim, aynı zamanda ruhun acıya dayanmasını ve özellikle zor durumlarda onlara direnmesini sağlayan bir erdemdir.

Sabır, korkunç olaylara sabırdır. Bu erdem altındaki sabır, insanın başına gelebilecek kötü olaylara karşı direnç göstermesi de diyebiliriz.

Yumuşaklık ise ruhu sakinleştiren, telaştan koruyan, hemen sinirlenmemesini sağlayan bir erdemdir.

Huzur, yani çılgınlık içinde olmamak, kutsal şeyleri ve dini kuralları savunmak için yapılan tartışmalarda veya savaşlarda ortaya çıkar, zor durumlarda ruhun hareketini sınırlayan bir güçtür.

Istrap, bedensel organların gücünün, nefsin iyi huylarına ve egzersizine göre maddi şeyler aleminde kullanılmasıdır.

Cesaretin erdemi iki kötülük, korkaklık ve öfke arasındadır. Korkaklık, insanın korkmaması gereken şeyden korkması, öfke ise kişinin dayanması gereken durumlara karşı gösterdiği kontrolsüz tepkilerdir

Adalet: adalet erdemi konusunda farklı isimler kullanmış olsa da, onun erdem olduğu konusunda hepsi mutabık olmuştur. Hüseyin Karaman, “İslam Ahlakında Temel Erdemler”,¹¹⁸ İbn Miskeveyh'in tasnifine göre bu üç kuvvetten doğan hikmet, iffet ve cesaret, aklın kontrolü altında fiziki ve psikolojik saikler tatmin edilirse, semantik ve

¹¹⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, ss. 28- 30

¹¹⁸Saruhan, “İbn Miskeveyh”, s. 401-405

manevî güçler melek güçlerinin emirlerine itaat ediyorsa, mükemmel olan, doğruluk gelecektir. Bu adaletin erdemidir.¹¹⁹

Filozof, Eflâtun'un üçlü tasnifini benimseyerek ruhun şehvet, öfke ve akıl güçleri olduğunu ileri sürer. Yine Eflâtun'dan gelen bir anlayışla ruhun şehvânî gücünü domuza, öfke gücünü yırtıcı hayvana, düşünme gücünü de meleklere benzetmiştir. Tecrübeyle donanmış, bilgiyle aydınlanmış akli ise, eğitimle evcilleştirilmeye yatkın olan öfke gücünü kendi direktiflerini uygulamaya hazır hale getirmesi ve böylece tabiatı gereği eğitimi kabul etmeyen şehvânî gücü dizginlemesi gerektiğine işaret etmektedir.¹²⁰

Adalet, ruhun bir erdemidir ve adalet; bilgelik, iffet ve cesaret erdemlerinin ruhta aynı anda dengeli bir şekilde bulunduğu ortaya çıkar.¹²¹ Adalet, ruhun güçleri birbiriyle uyumlu olduğunda ve zihnin ayırt etme gücüne boyun eğdiğinde gerçekleşir. Bu nedenle söz konusu güçler, diğerini yenmek için çabalamadıkları gibi, doğalarının özgür itme gücüyle kendi iradelerinin peşinden de gitmezler. Adaletin erdemleri, insana öyle bir nitelik bahşeder ki, her zaman kendisine adaletli olmayı ister ve sonra başkalarına adaletli davranana kadar merhametini bekler.¹²²

1.5. Psiko-Motor Hedefler

Üçüncü tür eğitim hedefi, psikomotor hedefidir. Bu hedef, bireylerin beceri kazanmaları ve kariyer sahibi olmaları anlamına gelmektedir.

İbn Miskeveyh'in Tehzîbu'l-Ahlâk'taki asıl amacı ahlâkî mükemmelliğe ulaşmak olduğu için, psikomotor hedeflere fazla değinmeden, psikolojik ve duygusal hedeflerin önemine vurgu yapar. Filozofun, meslek edinme konusunda net bir beyanı yoktur. Ayakkabıcılık, marangozluk, çömlekçilik, doktorluk vb. mesleklerden bahsetmiş ve mesleğin üstünlüğünün içinde bulunan maddelerin derecesine bağlı olduğunu söylemiştir. O, cömertliği bir fazilet olarak görmekte, aile ve çocukların gelirleri için helal kazanç elde etmenin, kötü tedbirlere başvurmamanın gerekliliğine dikkat çekmiştir.

¹¹⁹ Beheşti, "İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşler", s.138.

¹²⁰TDV İslam Ansiklopedisi, "İbn Miskeveyh maddesi"

¹²¹İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s.19.

¹²² Abdurrahman Bedevi, "İbn Miskeveyh", *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri içinde*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000) , ss.81-95.

Mülkün, yaşam için gerekli olduğunu ve bunun, bilgelik ve erdemde gösterilebileceğini belirtmiştir. Bir kişinin yasal olarak mülk kazanması zordur çünkü para kazanmanın birkaç iyi yolu vardır. Miskeveyh'in tüm bu ifadeleri mesleki eğitimin gerekliliğine odaklanmak için kullandığı söylenebilir. Çünkü çoğu insan, maddi ihtiyaçlarını meslekleri aracılığıyla karşılamaktadır. Bu yüzden insanların kötü durumlara düşmemeleri ve yasa dışı faaliyetlerde bulunmamaları için bir kariyerleri olmalıdır. Bu sayede hem kendi finansal ihtiyaçlarını karşılarlar hem de başkalarının kariyerlerinden faydalanmalarını sağlarlar. İyi bir usta, güzel bir sanatçı ve iyi bir müzisyen için kısacası mesleğinde büyük hüner göstermiş her sanatçı, erdemlerini göstermekten ve bunları kendisine layık olan İnsanlara sunmaktan mutluluk duyar. Psikomotor öğrenme bunlarla sınırlı değildir. İbn Miskeveyh, çocukların güçlü bedenlere sahip olmaları ve psikomotor öğrenmeye ait olmaları için binicilik ve benzeri becerilerin gerekli olduğuna inanmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İBN MİSKEVEYH'DE AHLAK

Kelime anlamı itibariyle; Arapçada “hulk”, Yunancada “ethos” ve Latince “mos” kelimelerinin kökünden türemiştir. Ahlak kavramı, belli bir dönemde ve belli bir insan topluluğunda belli bir sınıf, grup, ulus, halk gibi kültür çerçevesinde oluşan doğru/yanlış, iyi/kötü anlayışına göre oluşan, bireyler açısından uyulması gereken, vicdani anlamda kaynağını; toplumdan, bireyden, evrenden alan, bireyin davranışlarını yönlendiren kurallar bütünüdür.¹²³ Yani kısaca, belli bir toplumun belli bir döneminde bireysel ve toplumsal davranış kurallarını ele alan inceleyen bilime “ahlak” denir.¹²⁴

Ahlak; insanın(bireysel) fitratındaki, doğasındaki kötülük (rezilet/ erdemsizlik, fücür) yönünün arındırılması, denetim altına alınması ve iyilik(fazilet, erdem, takva) yönünün geliştirilmesi(kemale erdirilmesi) ve böylece insanlar arası ilişkilerin barışçıl(daha az kötü, zararlı) bir biçimde sürdürülebilmesi için; ilahi inayet ve insani deneyimlere dayalı olarak oluşturulmuş bulunan; insanların/toplumun ve vicdanların çoğunluğunun değerini/ önemini/faydasını kabul ettiği;(erdemli)düşünsel ve duygusal huylar (faydalı)davranışsal ve eylemsel etkinlikler ve bunların gerçekleşmesine yönelik değerler (değerleri belirten normlar/ilkeler/kurallar ve öğütler) dir.¹²⁵

Düşünürümüz, ahlak felsefesini psikoloji ilmi üzerine tesis etmiştir. Ahlakı, nefsin düşünüp taşınmadan kendi fiillerini ortaya koymasını sağlayan durum olarak tanımlamaktadır.¹²⁶

Bu durum ikiye ayrılır:

Birincisi, mizaçtan kaynaklanan tabii ahlaktır. Bu ahlakın nitelik özelliğine baktığımızda kişi, en küçük bir şeyde öfkelenip ve heyecanlanıp, işittiği en küçük bir ses veya haberden korkuya kapılarak, hoş giden bir duruma kahkahayla gülerken tepki veren kimsedir.

İkincisi de alışkanlık, devamlılık ve sistematik bir şekilde eğitimle kazanılan

¹²³ Doğan Özlem, *Etik: Ahlak Felsefesi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004), s.17.

¹²⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Remzi kitapevi, 1989), s. 8.

¹²⁵ Cafer Sadık Yaren, *Ahlak ve Etik*, (İstanbul: Rağbet yayınları, 2016), s. 9.

¹²⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, ss.51-53

ahlaktır. Başlangıçta bu düşünüp taşınma ile meydana gelir daha sonra gittikçe alışkanlık ve huy haline gelir.

Bunun içindir ki eskiler ahlak konusunda mutabık olamamışlar ve kimisi ahlakın düşünmeyen nefse has olduğunu, kimisi de onda düşünen nefsin payı bulunduğunu söylemiştir.¹²⁷ Ayrıca insanlar bu konuda başka bir anlaşmazlığa daha düşmüşlerdir, bu da şöyle ki, kimisine göre bir kimsenin doğal bir ahlakı vardır; O, bundan kendini soyutlayamaz. Kimisine göre ise insanın ne tabii bir ahlakı, nede tabii olmayan bir ahlakı bulunduğu söylenebilir.

Bizler, ahlakı kabul etme ve görmezden gelmeme eğilimi ile doğarız. Eğitim ve tavsiye ile hızlı veya kademeli olarak değişebiliriz. Bu gözlemi kabul ediyorum. Bu gerçeği her yerde açıkça görüyoruz. İlk bakış açısı insanları, ayrımcılığın temelini ve gücünü kaybetmesine, Onların yapması gereken işlerini terk etmesine, yeni yetişen gençleri ve çocukları kontrol ve eğitimsizliğe terk etmesine neden olur. Bu durum da gerçekten çok kötü bir durumdur.

Çünkü insanın eylemini yönlendiren şeyin spontane, kontrolsüz ve plansız olarak gelişen duygu ve reflekslerin olmaması gerektiğini şayet böyle olursa insanın herhangi bir mekanda belli bir zamanda bir olay karşısında nasıl tepki vereceği muğlak olur ve bu belirsizlik insan denen varlığa ilke koymakta zorluk çıkaracağı onu saygınlık duygusundan da yoksun bırakır diyebiliriz.

İbn Miskeveyh'e göre insanı diğer varlıklardan farklı kılan husus, düşünme ve ayırt etme yetisine sahip olmasıdır.¹²⁸ İnsan akıllı, ayırt etme ve konuşma gücü olan, aletleri kullanan ve kendisine uygun gelen suretleri alan bir varlıktır. Zira Allah'ın halifesi insana verilen en yüce ilahi lütuf akıl kuvvesidir; bu kuvve, onu hayvandan farklı kılan önemli bir özelliktir. İnsan hiç şüphesiz, rasyonel ve ampirik bir varlıktır; O, hem akılla hem de duyularıyla bir bütün olarak kendi varlığını keşfetmiştir. Ne akıl tek başına insanın var olması için yeterlidir ne de duyuları! İnsan ebetteki bir eylemde bulunurken o ana kadar yaşadığı deneyimler onun kararını yönlendirebilir. Duyularla kazanılan deneyimler, tecrübeler karar organı değil, eylemi dış dünyaya yansıtacak olan iradenin başvurduğu bir fikir olarak görülmelidir. Duyularla kazanılan deneyimleri yargıya dönüştürerek bilgi

¹²⁷İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, ss.24- 30.

¹²⁸İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi* ss. 72-73.

haline getiren akıldır.

İbn Miskeveyh'e göre her eylem, bizzat erdem bilicine dayalı olarak gerçekleşmeyebilir. Örneğin bir insanın iffetlilik erdemine uygun görünen eylemi bizatihi "iffet" erdeminden dolayı değil de, bir çıkar gayesi taşıdığı için veya gösteriş, korku gibi güdülerle yapıldığında bu tür eylemler, bu eylemi ortaya koyan kişiyi erdemli kılmaz.¹²⁹ Çünkü Miskeveyh'e göre ahlaki eylemlerin gerçek anlamda ahlaklı davranış olarak nitelendirilebilmesi için, bunların bilinçli tercihlere dayanması gerekir.¹³⁰ Örneğin gerçekten iffetli bir birey, iffet erdeminin künhünü tam anlamıyla idrak etmiş, o erdemi başka bir amaç için değil de iffet olduğu için tercih eden, şehvi arzularının her birini ihtiyacı kadar, gerektiği şekilde, gerekli zamanda ve gerekli durumda yerine getiren kimsedir. Yani bazı kimselerin adaletli olmadıkları halde doğru iş yapmaları, yiğit olmadıkları halde iffetli davranmaları onların kâmil manada mutlu ve erdemli bireyler olduğunu göstermez. Çünkü onların eyleminde bilinçli bir tercih ve irade söz konusu değildir.¹³¹

İnsanı ahlaklı bir varlık yapan onun salt akıldır, muhakeme gücünün olmasıdır. İnsanın ahlaken yargılanan bir varlık olması onun sahip olduğu ahlakın doğal yönünden değil, eğitimle kazandığı ahlaki yönünden geçer. İnsan öylesine değerli ve özgür bir varlıktır ki önünde çok seçeneği olan ve bunlar arasından bir tanesini seçebilen ve bu seçme hakkından ötürü de yargılanabilen bir varlık olmasından geçer. İnsanı varlığın kategorisinde hayvandan yukarda, meleklerden aşağıda olması Onun tam da bu seçme, seçebilme yönünden geçer. İnsan önünde birden fazla seçeneği olduğu için ve bunlar arasından bir tanesini seçme yükümlülüğü olduğundan *yargılanır* hem hukuki hem toplumsal hem de bireysel yargılanma olarak düşünülebilir bu... Eğer tek bir seçeneği olsa kimsenin yargılanma gibi bir durumu söz konusu olmazdı.

İbn Miskeveyh'e göre amaç insanları ahlaklı kılmak, öte onları bu anlamda mutlu etmektir. İnsanlar ne bilmeli ne yapabilmeli ve bunu başarmak için hangi tutum ve davranışlara sahip olmalıdır? Bu bölümde ahlak ve esenliği sağlayan eğitim ve öğretim konuları üzerinde durulacaktır. Tehzîbu'l-Ahlâk'ta okutulan konuları "ahlak bilgisi",

¹²⁹Saruhan, "İbn Miskeveyh", ss. 415-418

¹³⁰ Uyanık & Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, ss. 152-153.

¹³¹M.Uyanık, M. Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, ss.152- 153

"diğer konular" başlıkları altında inceleyeceğiz

Düşünürümüzün "Çocuk yetiştirme kuralları" başlığı altında ele aldığı "yeme kuralları", "giyinme kuralları", "oturma kuralları"nı görgü kuralları hakkında bilgiler başlığı altında ele alacağız. Miskeveyh'e göre, çocuğunuz alışkanlık kazanıncaya kadar bu kurallara uymasını sağlayın. Bu kurallar zamanla çocuğun davranışı haline gelir.

Ahlak Bilgisi başlığı altında, ahlak eğitimi almış kişilerin bilmesi gereken konuları düşünürün, görüşlerinden hareketle açıklamaya çalışacağız. Bunlar aynı zamanda klasik İslam ahlak felsefesinin de temalarıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, filozofun eğitimde en nihai amacı, yaptığımız her işin iyi bir iş olmasını ve bunun zorluk ve zahmet değil, kolayca yapılmasını sağlayan bir ahlak elde etmektir. Ancak bu ahlaki eğitim yoluyla elde etmek için filozofa göre bilinmesi gereken "ruh, nefsin kemali, nefsin kuvveti", "erdem", "mutluluk", "İrade Özgürlüğü", "Ruh Hastalığı ve Tedavisi" başlıkları altında açıklanacaktır.¹³²

2.1. Adapla İlgili Bilgiler

Edep kelimesinin çoğulu olan adap; sözlük anlamı itibariyle, yol, yordam, yöntem anlamına gelir.¹³³Ahlaki erdemlere ulaşmak için çocukların iyi eğitim alması gerektiğini ve bu eğitimin de özellikle, çocukluğun ilk dönemlerinden itibaren gerekli adabı öğretmekle mümkün olacağını söyler. Çocuk, ahlaki gelişiminin ilk dönemlerinde, istenmeyen ve hoş karşılanmayan bir durumu ayıp olarak öğrenir. Miskeveyh'e göre istenmeyen bir durum karşısında çekinmeyi ifade eden ayıp kavramı, eğitimin ve terbiyenin temelini oluşturur. Utanç, çocuğun iyiyi ve kötüyü ayırt edebildiğini, yani akli melekelerini kullanacağını ve bu çocuğun eğitilebileceğini gösterir. Ne yemesi, nasıl yemesi, nasıl giyinmesi, oturması (giyinme ve oturma adabı vb.) ve ayakta durması gerektiği öğretilmelidir.

¹³²İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, 79-80

¹³³www.tdk.com Tdk sözlüğü.

2.1.1. Yemek Adabı

İbn Miskeveyh'e göre çocuklar yemekle ilgili kuralları bilmeli ve bunlara uymalıdır.¹³⁴ Bunlar;

Öncelikle çocuklara gıdanın mutluluk için değil, sağlık için gerekli olduğu öğretilmelidir. Tüm gıdalar, fiziksel sağlığı ve hayatı devam ettirmek için var olur ve hazırlanır. Bunu bir anlamda açlık ve açlığın neden olduğu ağrıları tedavi etmek için kullanılan bir ilaç durumunda düşünebiliriz. Örneğin tıbbi ilaçlar ağrıyı azaltmak ve vücudu sağlıklı tutmak için nasıl ki kullanılıyorsa, yemek de mümkün olduğunca yaşamın devamı için düşünülmelidir. Çocuklar bir yemekle yetinmeli ve çeşitli yiyecekler yemeye özendirilmemelidir. Masayı başkalarıyla paylaşırken, önce kendiniz yemeniz tavsiye edilmez. Su içmeden önce bile masada oturan diğer kişilere ikram edilmelidir. Hatta bununla ilgili Hz. Peygamber'in bir hadisi vardır. O da şöyle ki:” *Bir topluluğa su ikram eden kimse en son kendisi içer.*”¹³⁵ve sürekli yemek çeşitlerine bakmak önerilmez. Kişi, yemek yerken önündekiyle yetinmeli, hızlı yememeli, sipariş üstüne sipariş vermemelidir. Yemeği iyice çiğnemenin yutmamalıdır. Ellerini ve kıyafetlerini kirletmemeye dikkat etmeli, birlikte yemek yediği kişileri gözlemlememeli, yemeğini nereden aldığına bile bakmamalıdır. Önündeki kısım daha iyiyse, başkalarına sunmalıdır. Sonra şehvetini kontrol ederek basit yiyeceklerle ve önüne konanlarla yetinmelidir. Bazen kuru sade ekmek yemeli. Şirâ ve sarhoş edici içecekleri vücuda ve ruha zarar verebileceğinden, çabuk sinirlenmek, içine kötü ve çirkin şeyler atmak gibi kötü davranışlara yol açabileceğinden bunlardan uzak durulmalıdır.¹³⁶

2.1.2. Giyinme Adabı

İbn Miskeveyh'e göre çocuklar giyinirken şunlara dikkat etmelidir:

Çocuklara saçlarının uzun olmaması, giyinmek için kadın kıyafeti giymeme, yüzük takmama gibi bir alışkanlık kazandırılmalıdır. Renkli ve işlemeli giysilerin kadın ve erkek giyimine uygun olduğu, ardından bunun köle ve hizmetçiler için de uygun

¹³⁴ S. Kandemir, "Tehzibu'l Ahlak Eserlerinin Ahlak Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, Nisan 2017, 7. Dönem 2.Sayı, s.1 .

¹³⁵ Hadis sahihtir. Ebu Dâvud; hadis no: 3722. Lafız, Ebu Dâvud'a âittir. Tirmizî; hadis no: 39.

¹³⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, s.79.

olduğu küçük yaştan çocuklara öğretilmelidir.¹³⁷ Asil insanlar ise beyaz veya benzeri giysiler giymenin daha uygun olduğunu bilmelidir.

2.1.3. Oturup Kalkma Adabı

İbn Miskeveyh'e göre çocukların uyması gereken oturma ve ayakta durma kuralları şunlardır:

*"Çocuklar topluluk koltuğuna tükürmemeli, burnunu sümküremmeli, başkalarının önünde esnememeli, ayaklarını çaprazlamamalı, kollarını çenelerinin altına almamalı, ellerini başlarına koymamalı çünkü bu tembellik gösterileridir. Çocuklar yalan söylememeye, yanlış ya da doğru hiçbir şekilde küfür etmemeye alışkındır. Çünkü küfür bazen gerekli olsa da erkekler için değildir. Söylemesi çirkin bir şeydir. Çocuk yemine gerek duymamalı ve yine çocuk az konuşmaya alışmalıdır. Kendisine soru sorulduğunda sadece cevap vermeli kendinden büyük birinin yanında onu dinlemeli konuştuğu zaman sus. çirkin ve incitici sözler, küfür, küfür ve boş sözlerden kaçınılmalı, güzel ve zarif bir dile alışmalı, arkadaşça ve kibar bir şekilde karşılanmalı, karşıdakini dinletilmemelidir."*¹³⁸

2.2. Ahlakla İlgili Bilgiler

2.2.1. Nefis, Nefsin Kemâli, Nefsin Güçleri

İbn Miskeveyh'e göre arzu edilen ahlaki karakteri elde etmek için önce insan psikolojisi bilgisi gereklidir. Bu konu Eğitimin Psikolojik Temelleri başlığı altında tartışılmaktadır. Burada İbn Miskeveyh'e göre nefis, kemâl ve kudreti hakkında kısa bir giriş yapılacaktır.

Nefis;

Sözlükte: "ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, kan, beden, bedenden kaynaklanan sufi arzular" gibi manalara gelir.¹³⁹ İslam filozofları nefisle ilgili görüşler söz konusu olduğunda Aristoteles' ten etkilenmiştir. Aristoteles, Ruh Üzerine adlı eserinde nefsin: mahiyeti, yetileri, akıl gücü, hareket ve idrak faaliyetlerini kapsayan geniş bir malumat olarak verir.¹⁴⁰

İbn Miskeveyh, Tehzibu'l Ahlak adlı eserinde; ahlaki görüşlerinde kısmen idrak konusuna yer verse de asıl üzerinde durduğu konu, erdemlerin temelini oluşturan nefistir. Ahlakla ilgili eserlerinde Platoncu anlayışla nefsi; ilahi bir güç¹⁴¹ ve erdemlerin madeni

¹³⁷İbn Miskeveyh, Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi, s. 75.

¹³⁸İbn Miskeveyh, Tehzibu'l-Ahlak- Ahlak Eğitimi, ss. 78-80.

¹³⁹ Süleyman Uludağ, Nefs maddesi, DİA, XXXII, İstanbul 2006.

¹⁴⁰Aristoteles, "Ruh Üzerine", çev. Zeki Özcan, Aristo (İstanbul: Alfa Yayınları, 1999), ss.13-38, 159.

¹⁴¹İbn Mikeveyh, Tehzib 'ul Ahlak, s.113.

şeklinde tanımlar.

Düşünümüze göre, vücut olmayan, cismin bir parçası olmayan, arazi olmayan ve herhangi bir fiziksel kuvvet gerektirmeyen basit bir cevher vardır ve bu nefstir. Bu maddenin özellikleri ve kullanımları hiçbir duyu organımız tarafından hissedilemeyeceği gibi, vücudun özelliklerine ve kullanımlarına da aykırıdır. Ruhta herhangi bir değişiklik veya dönüşüm yoktur. Bozmaz, yıpranmaz, bir eşya gibi kaybolmaz. Her şeyi ve her olayı algılayan odur.

Nefsin Kemâli:

İbn Miskeveyh'e göre nefsin kemâli, nefsin kendi fiillerini, ilim ve hüneri arzulanması ve fizikî faziletlerden kaçınması ile meydana gelir. Yani ruhun mükemmelliği, akılcı, yalın, hatta, soyut olana ulaşmak ve anlamak için algı ve düşünceden geçer.

Ona göre her mahlûk, mahiyeti itibariyle diğerlerinden farklı olan bir mükemmelliğe ve davranışa sahiptir. İnsanın da kimseyle paylaşmadığı kendi davranışları vardır, bu onun içgörü ve düşüncesinden kaynaklanan bir davranıştır. Kim daha anlayışlı, düşüncesi üstün ve doğru ise insanlığı da o kadar mükemmeldir. Başka bir deyişle, en uzun boylu olanlar, işlerini en yetenekli ve kendilerini diğerlerinden farklılaştıran maddi taleplere en çok bağlı olanlardır.

Nefsin Güçleri:

İbn Miskeveyh'e göre nefis ne cisim ne cismin parçası ne de arazdır. Nefis; duyularla algılanmayan ve var oluşunda maddi güce ihtiyacı olmayan basit bir ruhani cevherdir.¹⁴² Nefsin manevi bir cevher olarak görülmesi Platon ve Pisagor' un dönemine kadar eskidir.¹⁴³ Düşünürümüze göre, nefsin mahiyetini ve kudretini inceleyen kimse, bu kudretlerin üç kategoriye ayrıldığını görecektir. Bu güçler insanı hayvan farklı kılan en önemli özelliştir.¹⁴⁴

1- Melek gücü; olayların gerçekleri hakkında düşünme, ayırt etme ve akıl yürütme yeteneğine karşılık gelir.

¹⁴²İbn Miskeveyh, *El Fevzü'l-asgâr* s. 84.

¹⁴³Kaya, *Felsefe Metinleri*, ss. 253- 255.

¹⁴⁴İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s. 64.

2- Sebui Gücü; her türlü şerefe hükmetme, yükseltme ve arzulama gücü ile tehlike karşısında öfke, cesaret ve güven duygusuna sahip olma yeteneği olarak görülür.

3- Behimî gücü; nefsi arzuları, beslenmeyi, yemeyi, içmeyi, cinsel münasebetleri ve her türlü basit zevklerin tatminini arzulama kuvveti olarak düşünülebilir.

Bunlar, biri mizaç, alışkanlık ve eğitim tarafından güçlendirilen ve zayıflatılan üç farklı güçtür. Bu yetkiler üç seviyeye ayrılmıştır.

“İbn Miskeveyh’in ahlak eserlerinde Platoncu taksim hâkimdir, ona göre, bitkisel nefse karşılık şehevi, hayvânî nefse karşılık gazabî, insanî nefse karşılık aklî güç karşılık gelir. Her bir nefsin diğerini kapsayacak şekilde derecelendirildiğini belirtir. Yani insanî nefis içerisinde hem akıllı hem gazabî hem de şehevi tarafı barındırır. Burada Platon’un etkisi daha çok ön plana çıkar ve nefsin her bir gücü için bir erdem tayin eder. Yani akıllı nefse karşılık hikmet, gazabî nefse karşılık şecaat, şehevî nefse karşılık iffet, bir de hepsinin itidal içerisinde olduğu durumu ifade eden adalet olmak üzere dört erdem ortaya çıkar.”¹⁴⁵

Bunların en aşağısı apaçık nefis, ortası kızgın ruh, en tepesi ise düşünen nefstir. İnsan düşünen bir ruha, bu ruhların en yükseğine sahip olduğu için insan olur ve böylece bir melek gibi hayvanlardan ayrılır. Bu ruhlardan bazıları doğuştan üstün ve iyi eğitilidir. Bazı insanlar, eğitime yatkın olmayacak şekilde doğar ve eğitilemezler, bazıları ise, eğitimsizdir ancak iyi insanlar oldukları için, iyi olmaları yönünde eğitebilir ve onlara itaat edebilir. Yaratılış tarafından eğitilmiş olan, zihin ve ruhtur. Eğitimsiz kimse, behimî nefstir. Öfkeli benlik eğitimsizdir, ancak belli güçlerle eğitebilir. Yüce Allah bu öfkeli ruhu, bizler eğitimsiz özel ruhları ıslah edelim diye verdi.

Dolayısıyla ruhun düşünen tarafının duyu yönünden farklı olduğunu,¹⁴⁶ doğru ve yanlış bağımsız olarak yargılayabildiğini ve sadece kendi anlamalarını değil, aynı zamanda bu anlayışların nesnelere de anlayabildiğini söyleyebiliriz. İnsanı diğer canlılardan ayıran şey, daha somut olarak, tefekkür sonucu olan dilediği gibi hareket edebilmesidir.

¹⁴⁵İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l ahlâk*, 18-22.

¹⁴⁶ Beheştî, “İbn Miskeveyh’in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşler”, ss. 29-76

2.2.2. Faziletlerle İlgili Bilgiler

Ahlak eğitiminin amacı, düşünce gücünün belirlediği erdemlere sahip olmaktır, elde etmektir. Erdemlere sahip olmakla faziletli kişiye dönüşmek arasında yakın bir ilişki vardır. Bu sebeple İbn Miskeveyh faziletlerin ne olduğunu ve onlara nasıl ulaşılabileceğini açıklamıştır.

Düşünürümüze göre; nefsin her gücünün dengede bulunmasından çeşitli faziletler doğar. Dört ana fazilet vardır hikmet, iffet, şecaat, adalet.¹⁴⁷

Hikmet: Düşünen ruh, yumuşak başlı davrandığında, özünün sınırlarını aşmadığında, arzularını varsayıma dayalı bilgiden ziyade doğru bilgiye yönelttiğinde, bilgi erdemi onun bilgeliğinde ortaya çıkar.¹⁴⁸ Zekilik, hafıza, muhakeme, çabuk kavrama, idrak, zihin açıklığı ve öğrenme kolaylığı, hikmet alanına giren erdemlerdir.

İffet: hayvani nefse karşılık gelen bir erdemdir.¹⁴⁹İffet ve cömertlik faziletleri, nefsin yumuşak olması, nefsin akla uyması, emirlerine karşı gelmemesi ve nefislerinden hoşlanmaması ile ortaya çıkar. Utanç, sakinlik, sabır, cömertlik, özgürlük, hoşnutluk, yumuşaklık, düzen, güzel ahlâk, barışseverlik, ağırbaşlılık ve kötülükten sakınma, iffetin içerdiği erdemlerdir.

Şecaat; Nefsin öfkenin gücüyle ilgili eylemleri ölçülü ve düşünen ruhun emrine tabi ise ve efendi kızgın değilse ve aşırı öfkeli değilse, o zaman yumuşaklık erdemleri ortaya çıkar. İbn Miskeveyh ruhu: düşünme, öfke ve arzu olmak üzere üç temel yetisi olan tek bir yapı olarak görür. Dolayısıyla erdemler düşünme yetisine özgü olmak üzere bilgelik(hik-met), arzu yetisine özgü olmak üzere iffet ve öfke yetisine özgü olmak üzere cesaret olarak birbirini takip eder. Ruhun büyüklüğü, cesaret, bilgelik, azim, sabır, yumuşaklık, sakinlik ve zorluklara dayanıklılık, cesaret kategorisine ait erdemlerdir. Aslında Tüm bu erdemler bağlı oldukları yetinin ölçülülüğü oranında ortaya çıkar.¹⁵⁰

Adalet: Bu üç erdemden, mükemmellik ve bütünlük olarak, aralarındaki ölçülülük ve denge ilişkilerinden kaynaklanır. Bu adaletin erdemidir. Dostluk, güzel yemek yemek,

¹⁴⁷ Beheşti, “İbn Miskeveyh’in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri”, 138-139.

¹⁴⁸İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak- Ahlak Eğitimi*, s.203- 208.

¹⁴⁹İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s. 123-124.

¹⁵⁰Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan' da İslam' da Ahlak Görüşleri*, s 40.

sevgi, takva, kin tutmamak, helal kazanç için hırslı olmamak, kötü yöntemlerle para kazanmamak adaletin meziyetleridir.

Miskeveyh'e göre her erdem iki ucun ortasındadır;

“Bilgelik, pislik ve aptallık arasındaki orta yoldur. Djerba düşüncesinin gücünü gereksiz yere kullanın; aptallık, düşünceyi isteyerek iptal etme ve rafa kaldırma gücüdür. İffet, açgözlülük ve gevşeklik arasındadır. Açgözlülük, zevk arayışı, zorunluluğun ötesinde; gevşeme vücudun zaruri ihtiyaçlarını oluşturan güzel zevklerin ihmal edilmesi kibir, korkaklık ve öfke arasında bir durumdur. Ürkek, korkulması gerekmeyen şeylerden korkan; kabarcıklı, yüzleşmesi gerekmeyen şeylere güven duymaktır. Adalet ise haksızlık yapmakla haksızlığa uğramak arasındadır. Haksızlık, çok miktarda malı gereksiz ve uygunsuz bir şekilde elde etmek, haksızlığa uğramak, mülk edinmek ve zulme uğramak için lüzumsuz yere halka boyun eğmek. Ahlaki kabul derecesi sadece ayıklık derecesidir.”¹⁵¹

2.2.3. Mutluluk

Düşünürümüze göre mutluluğun, bir anlamda eğitimin en evrensel ve nihai hedefi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü eğitimin amacı, iyilik ve erdemden oluşan ahlaka ulaşmak, ahlakın amacı ise en yüksek mutluluğu elde etmektir. Bu nedenle mutluluğun özünün ne olduğu, bilinmelidir.

Bir insanın ulaşabileceği en yüksek nokta mutluluktur. Nefsin kemâl hali en yüksek mutluluktur, bunun yokluk hali de kişide mutsuzluk yaratır. Ruh, aklın yönüne döner ve ona göre hareket ederse, sonsuz Tanrı'ya döner ve tamamen mutlu olur.¹⁵² Ancak; ruh, daimi mutluluğu veremeyen, maddi tarafa geri dönerse mutlu olamayacaktır.

İbn Miskeveyh nefsin kemalini ikiye ayırır. İnsanın iki gücü olduğu için, biri bilme gücü, diğeri ise hareket etme gücüdür.¹⁵³ İnsanın bu iki gücünden biri, bilgiye yöneldiği durumda, ilk mükemmel olan, bilgisinin ve görüşlerinin doğru olması, düşüncelerinin bilimsel olarak sağlam olması durumudur. Böylece kişi, nazari ilme kemale ulaşır. Bir şeyleri yapma gücüyle elde edilen ikincil mükemmellik, ahlaki mükemmelliktir. Erdemler elde edildikçe, ahlaki mükemmellik de elde edilir. Teori, form olarak mükemmeldir ve pratik, töz olarak mükemmeldir ve bunlar ancak birbirlerini tamamlayıp bir bütün olursa gerçek mutluluğa ulaşılabilir. Çünkü bilim başlangıçtır ve

¹⁵¹ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, ss.105-109

¹⁵² Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslâm'da Ahlâk Görüşleri*, s.41.

¹⁵³ Saruhan, “İbn Miskeveyh”, s.411.

uygulama onun tamamlanma aşamasıdır.¹⁵⁴ Bu kaynaşma ile mutluluk elde edilir, tüm mutluluk onun kaynaşmasından ve eşsiz mükemmelliğinden oluşur.

Miskeveyh'e göre insan, ruh ve bedenden oluştuğu için, melek denilen iyi ruhlara, uygun ruhani erdemlere, hayvanlara uygun fiziksel erdemlere sahiptir. Kısa bir süre Cehennemde (hisler aleminde) bir hayvana yaraşır bir fiziki güzellikle kalır. Onu kurar ve düzene sokar. Kusursuzlukta bu mertebeye ulaştınca, üst âleme (aklî âleme)¹⁵⁵ geçer. Yani hisler aleminde üst âleme geçebilmek tamamen kişinin kendi çabası ve yaşam şekli ile ilgilidir.

Düşünürümüze göre, İnsan teori ve pratiğe aynı anda bağlı olduğu müddetçe tam saadete ancak bu iki şartı aynı anda elde ederek ulaşabilir. Dolayısıyla mutlu insan bu iki mertebeden arasında bir yerdedir. Kişi, gerçek mutluluk hakkında hakikati aradığında, içinde bulunduğu nefsanî alemden mutlu olabileceği nesnelere dokunmayı, onlara yönelmeyi arzulayabilir.¹⁵⁶ Bilmelidir ki, ancak O, yüksek bir maneviyat durumuna sarılarak ve yaşam şekli haline getirerek mutluluğu elde edebilir. Kendisi İlahî gücün ve Yüce hikmetin ayetlerini kabul etmemiz gerektiğini, onlara itaati, tertip etmeyi, hayırla donatmamızı vurgu yapar. Kişi yetenekleri ve güç ile yavaş yavaş daha erdemli bir seviyeye yükselebilir. O, bu iki seviyeden birine ulaşamıyorsa hayvan seviyesindedir, belki de daha sapıktır. Çünkü hayvanlar ne bu güzellikleri elde etmek için yaratılmışlar¹⁵⁷ ne de onları bu yüce mertebelere ulaştıracak güç bahşedilmişlerdir. Ancak insanlar kendilerine tavsiye edilen hayırlara yönlendirilmekte ve bu şekilde yoldan çekilmektedir.

İbn Miskeveyh, mutlu bir insanın bu iki seviyeden birinde olması gerektiğini anlamak söz konusu olduğunda, birinin kusurlu ve diğerinden daha az olduğunu söylüyor. Eksik mertebede olan kimse, teşebbüslerine ve irşadına mâni olan cismanî olaylar, maddî süsler ve tabiatın kendisini meşgul eden aldatıcı şeyler yüzünden ıstırap ve kederden kaçamaz. Bu mertebede, mutlak bir mükemmellik yoktur ve kişi tam anlamıyla mutlu değildir. Mutlu olan ise, hikmetine kavuşur ve yüce bir dünyada manevî bir hayat yaşar. Bu dünyanın yardımıyla hikmetin inceliklerini yaşar, ilahî nurla aydınlanma şerefine nail

¹⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s.57.

¹⁵⁵ Saruhan, "İbn Miskeveyh", s.415.

¹⁵⁶ Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslâm'da Ahlâk Görüşleri*, s.41-42.

¹⁵⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s. 67.

olarak ve faziletini geliştirir. O, birinci dereceden insanların kurtulamadığı acı ve üzüntülerden hep uzak durur. Sadece faziletle ve bu güzelliklerle mutludur. Kim bu mertebeye ulaşırsa, mutluluğun sonuna ve en yüksek mertebesine ulaşmış olur. Kişi; bedenini, malını, bedeninin içindeki ve dışındaki esenliğine ilişkin dünyevi iyilikleri kendisine fazlalık olarak görür. Ve Allah'ın istediğini yapar, kendisini ilahi varlığa yaklaştırana tercih eder, ortak arzularına yenik düşüp karşı çıkmaz, doğanın tuzağına düşmez, mutluluğuna engel olan hiçbir şeyi övmez. Onun dünyevi saadeti kısmen hayvani kısmen de melekseldir ve bu yüzden içinde bulunduğu bu dünyada hakimiyetini kurar ve pratik ahlak kurallarına göre düzenler. Kişi kendisinin mutluluğuna engel olan hiçbir şeyi övmez ve bu tür şeylerden uzak durur.¹⁵⁸ Hakiki ve asıl olan yol, dünyevi ve bedensel arzulara tamamen bağlanmak yerine Allaha ve manevi yöne yönelerek ahlaki bir yaşam sürmektir.

Bunun yanında teorik ahlakla ilgili tartışmaların seyri genelde kelimeler, tasavvuf ve felsefe 'Tehzibu'l-Ahlâk'da Sevgi erdemi içerisinde kendine yer edinmiştir. İnsanın mahiyeti, ahlaki yatkınlıkları, mutluluk ve ahlak eğitimi de bu disiplinler içerisinde kendine yer bulmuştur.¹⁵⁹ Yine sevgiye dayalı ahlak anlayışları da özellikle Türk-İslam kültürü içerisinde kendine yer bulmuştur denilebilir.¹⁶⁰

Ona göre mutluluk güzeldir. Bu, iyi işlere mükemmellik getirir ve iyiliğin amacını belirler. Mükemmelliğe ulaştığımızda, başka hiçbir şeye ihtiyacımız yok. Bu bakımdan mutluluğun iyiliğin en yüksek hali olduğunu söylenebilir.

2.2.4. Zevkler

Miskeveyh'e göre ahlaklı bir insan, kendisini ahlâka götüren zevkleri ve dikkatini dağıtan zevkleri bilmelidir. Bu şekilde hedeften sapmaz ve yanlış gitmez. Bu sebeple O, İslam ahlak felsefesinin temel problemlerinden biri olan mutluluk problemini de açıklamıştır.

O, hazzı ikiye ayırır: Birincisi pasif haz, ikincisi ise aktif hazdır. Pasif haz, şehvet ve öç alma tutkusuyla ilgilidir ve iki hayvani ruhun tepkilerinden oluşur. Maddi ve pasif

¹⁵⁸ Kaya, *Felsefe Metinleri*, ss.254-255

¹⁵⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s. 10.

¹⁶⁰ Mahmut Avcı, "Tehzibu'l-Ahlak'da Sevgi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31 Aralık 2018, Cilt 22 3. Sayı, s.2

olmadığı için saf hazzdır. Aktif haz, gerçek hazzdır, pasif haz gelir gider. Yani, geçici hazzın şehvetli olduğu söylenir, çabucak kaybolur, değişir ve artık zevk değildir. Hatta acıya dönüşebilir veya iğrenç bir şey olabilir. Bunlar mutluluğun tam zıttıdır. Gerçek mutlu kişilere gelince, onlar hep mutludurlar, halleri değişmez, ebedidirler. Bu durumda, mutlu bir insanın mutluluğunun geçici değil, esaslı, duygusaldan ziyade rasyonel, pasiften ziyade aktif, hayvani olmaktan ziyade, ilahi olduğu ortaya çıkıyor. Mutlu insanların mutluluğu her zaman vermektен, mutsuzlarınkі ise sürekli almaktan gelir. Mutlu bir insanın sevinci, iyi bir usta, iyi bir sanatçı ve iyi bir müzisyen olması ve bunu yerinde kullanmasıdır.

2.2.5. İrade Hürriyeti

Ahlak ve erdemden söz edebilmek için insanın irade özgürlüğüne sahip olduğunun kabul edilmesi gerekir. Çünkü ahlaki sorumluluğu olmayan bir kişi, özgürce seçim yapabilen bir varlık olarak düşünülmesi de mümkün değildir. Özgürlük olmadan sorumluluk olmadığı için ahlak özgürlükle eş anlamlıdır.

İbn Miskeveyh de bu soruna işaret etmiştir. Ona göre, insanın malzemesinin varlığı, onu yaratan Yüce Allah'ın yaratmasına ve gücüne bağlıdır. İnsanın malzemesinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, insana ve onun iradesine bırakılmıştır. Bu itibarla, eşsiz güçler İnsanın, insan olduğu için sahip olduğu yetenek ve davranışlar, tam insanlığı ve erdemi kadar, onun düşüncesine ve kavrayışına bağlı olan kendi seçimine ait durumlardır.

2.2.6. Nefsin Hastalıkları Ve Tedavisi

Filozofa göre ahlaklı kimseler, nefsin hastalıklarını ve bu hastalıkların tedavilerini bilmelidirler.¹⁶¹ Bu sebeple İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*'ta nefsin hastalığını ve tedavisini uzun uzadıya ele alır. Ona göre dört erdemın karşıtları ruh hastalığının önemli bir türünü oluşturur.

İbn Miskeveyh'e göre, her fazilet şerdedir. Yani fazilet, kötülüğü oluşturan aşırılıkların ortasındadır. Bu uçlardan biri aşırılığı, diğeri ise eksikliği temsil eder. Bunlar nefsin hastalıklarıdır. İbn Miskeveyh bu kötülükleri belli kısımlara ayırır.

¹⁶¹ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, ss. 207-210

1. Cesurun her iki ucunda da korkaklık ve cesaret vardır, orta yolu oluşturur.
2. İffetin iki ucunda da aç gözlülük ve gevşeklik vardır ve o da orta yoldur.
3. Bilgeliğin iki ucu, gözü peklik ve aptallığa sahiptir.
4. Adaletin iki ucu, haksızlık ve kötülük. Bunlar, ruhun sağlığını gösteren erdemlere zıt olan başlıca hastalık türleridir.¹⁶²

İbn Miskeveyh, faziletlerin fazlalıkları ve noksanlıklarından oluşan bu hastalıkları anlamak için açıklar. Bilgelik erdeminin iki ucundaki aptallık; düşünce gücünün iptal edilmesi ve terk edilmesidir. Burada aptallık, yaratılış kusuru değil, düşünce gücünün kasıtlı olarak iptalidir. İffet erdemindeki açgözlülük, haz arayışı ve gerekli olanı aşan erdemler iki uçtur; gevşeme ise vücudun zorunlu ihtiyaçlarını oluşturan güzel hazların hareketsizliğidir. İyi zevklere Tanrı ve akıl izin verir.

Adalet erdemlerinin iki ucundan haksızlık yapmak, gereksiz ve uygun olmayan yollarla çok miktarda mal elde etmektir; haksızlığa uğramak, mülk edinmek ve zulme uğramak için insanlara lüzumsuz yere boyun eğmektir.

Korkaklık ve cesaretin iki erdemini yorumunu sona saklıyoruz. Zira İbn Miskeveyh korkaklık ve saldırganlık ile diğer hastalıklardan daha geniş bir şekilde ilgilenir. Tehzîbu'l-Ahlâk'ın yedinci bölümlerinin hemen hepsi bu konuya ayrılmıştır.¹⁶³

Korkaklık ve gaddarlığın kökü öfkeli nefstir. Öfkede zihinsel durum bozulur ve çalışması zayıflar. Öfke (saldırganlık) nefsin en büyük hastalığıdır ve kişi öfkeye sebep olanın önüne geçerse, öfkenin onun tarafından tahakküm edilmesinden korkmaz.

Düşünürümüz adı geçen eser olan Tehzîbü'l-Ahlak'ta, öfkeye neden olan şeylerin, kibir, övünme, tartışma, inatçılık, şakalar, alay, isyan, zulüm, insanların rekabet ettiği ve kıskandığı mutlu şeylerin peşinde koşmak olduğunu söyler. Bu nedenlerin her birini, başka bir deyişle hastalığın kendisini açıklar. İbn Miskeveyh, yiğitliğin faziletleri olan dürtüsellik (öfke) ile ilişkilendirilen bu rahatsızlıkları tarif ederken, anlamsızlıklarını ortaya koyarak tedavisine de işaret etmektedir.¹⁶⁴

¹⁶² İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s. 136

¹⁶³ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, ss. 227-255

¹⁶⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, ss. 130-134

Kibir; kendini hak etmediği ölçüde görür. Pek çok kusuru olduğunu bilmek kendini bilen herkesin sorumluluğundadır. Üstünlük kişiden kişiye o kadar yaygındır ki, mükemmelliğe ancak başkalarının erdemleri ile ulaşılabilir. Başkalarının erdeme ulaşması için gerekli olduğundan, insan kendini beğenmemelidir.¹⁶⁵

Kendini beğenme; Kendi dışındaki şeylerle üstünlük için savaşan ve kendisini bu yönde kabul ettirme girişiminde olan kişidir. Böyle bir oyuna katılan kimse, sahip olmadığı bir şeyle oyuna katılmış olur. Çünkü insan her zaman tehlike ve yıkım içinde olamaz ve asla güvenilemeyecek bir şeydir.

Şaka, kibirlilik, alay etme; Orta dereceli şakalar iyidir. Ancak, şaka söz konusu olduğunda, nazik olmak zordur. Çoğu insan bir şakayla başlar ve nerede duracağını bilemez ve sonunda şaka soğuk, gizemli bir öfke ve sürekli kızgınlık yaratır. Kibre gelince; bu, kendini şımartmanın sınırında olan bir duygudur.

Aralarındaki fark, kendini beğenmiş insanların kendilerini aldatmalarıdır. Kibirli insan başkalarına karşı kibirli olur ama kendisine karşı yalan söylemez, dürüsttür. Kibre götüren şeyler, değersizdir ve mutluluğu artırmaz. Bu tür şeyler değişip yok oldukları için süreklilikleri inandırıcı değildir. İnsanlar, karşılaştıkları şeyler hakkında alaycı, kaba, erkeksi ve küçümseyicidir. Çünkü onunla dalga geçen kişi, diğerinin yaptığının aynısını veya daha fazlasını yapmaktan memnun olacaktır.¹⁶⁶

Sözünde durmama ve zulüm: Sözünü tutmaması herkes tarafından kınanır ve kimse tarafından sevilmez. İnsanlığı olanlar bunu reddeder. Zulüm ise kişiyi haksızlığa ve öfkeye maruz bırakır. Bazen buna intikam arzusu eşlik eder. Zulüm gördüklerinde, incelemeden hemen misilleme yapmaya çalışırlar. Daha fazla hasarla karşılaşabileceği unutulmamalıdır. Buradaki inceleme ve endişe, danışman akıldır.¹⁶⁷

Değerli eşyaların peşinden gitmeyin: Kıt olan, insanların uğruna savaştığı bir şeyin peşinden gitmek, orta sınıf bir yana, yöneticilerin ve yaşlıların yaptığı bir hatadır. Değerli bir şeyleri olduğunda, onu kaybetme korkusuyla kaybederler. Ancak mal, varlık ve yok oluş, değişme ve bozulma gibi dünyanın tabiatının tehlikelerinden kurtarılamaz.

¹⁶⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, ss. 211-215

¹⁶⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, ss. 231-232

¹⁶⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s. 232

Bu nedenle onları takip etmenin bir anlamı yoktur. Aksi takdirde keder, acı ve ıstırap kaçınılmaz olacaktır.

Miskeveyh'e göre öfkeye neden olan bu hastalıkların her biri tedavi edilebilir ve bu en büyük ruh hastalığıdır. Bu hastalıkları ortadan kaldırmaya çalışırsak, öfkenin gücünü zayıflatır, kaynağını kurutur, dertlerinden kurtuluruz. Bu sebeplerden biriyle karşılaştığımızda, akla, aklın taleplerine boyun eğsek, cesaret vardır ki bu kalbin faziletidir. Bu sayede gerektiğinde ayağa kalkabilir, gerekli olanlara cesaret gösterebiliriz.¹⁶⁸

Korkaklık, yani yiğitlik erdeminin yokluğu, eylemin gerekli olduğu yerde öfkeli ruhun sakin kalması ve intikam arzusunun tamamen sönmesidir. İbn Miskeveyh'e göre bu nefis hastalığına sahip olan kimselerin hayatı çok kötüdür. Kişi sıradan insanlarla, aileyle, çocuklarla ve iş arkadaşlarıyla takılmayı çok ister. Ayrıca sebat gerektiren şeylerde sabır ve dayanıklılık azalır. Korkaklık ve tembelliği ve tüm kötülüklerin kökü olan, rahatı severliği doğurur. Korku da herkese ayak uydurmak, her türlü kötülük ve zulmü kabul etmek, kendine, ailesine ve malına her türlü rezilliğe katlanmak, beddua, iftira ve diğer kötü sözleri dinlemek, her türlü haksızlığa boyun eğmektir. İyilere lütufkar olmak muhalefetin tam muhalefeti, ortaya çıkıp kötülüğü bekleyememesine yol açar.

¹⁶⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, s.10.

SONUÇ

Tehzîbu'l-Ahlâk çocukların ve yetişkinlerin eğitimine yönelik ahlâk ve eğitim konularını ele alan bir eserdir. Bu eser daha çok felsefeye ilgi duyan yetişkinler için yazılmıştır. Çalışmamız, erdemli insanın özellikleri olarak verilen hikmet, iffet, şecaat ve adalet faziletleri, günümüzün eğitim amaçları açısından da son derece kıymetlidir. Ahlak ilminin gayesi; bu ilmin eğitimini alan kişinin bilgi ve eylemleriyle nefsinin ve bedenini eğitmesini, içinde taşıdığı potansiyelleri, aktüel hale getirmesini ve mutlu olmasını sağlayacak bilgisel donanıma kavuşturmasıdır. Ahlaki ilmin bilgisel donanımı sağlama hedefi içerisinde olmasının sebebi, kişinin kendi kendisini yönetme yetkinliğine sahip olmasıdır. Müslüman düşünürler bu gerekçesiyle bu ilme, kendi kendini yönetme ilmi demişlerdir. Bu ilmi ifade etmek için kullanılan "Tehzîbül-Ahlak" kavramı da eser adından anlaşıldığı gibi, eğitim yoluyla ahlakın güzelleşmesini ve olgunlaşmasını sağlamak anlamına gelir.

Miskeveyh'e göre insan tabiatı daha güçlü ve daha isabetli hükümler verebilmek için çok mükemmeldir. Bu nedenle erdemleri bilen akıl sahibi bireyler olarak, erdemlere yönelmeli ve onları alışkanlık haline getirmeli ve faziletlere ulaşmayı engelleyen durumlardan uzak durulmalıdır. Miskeveyh, Platon' un ruh kavramından yola çıkarak, insanın ruhunun 3 tür gücünün olduğunu söyler. Bu güçler; insanın hikmete ulaşmasını sağlayan düşünce gücü, bir diğeri; insanın yiğitlik, kahramanlık ve tehlikeli durumlar karşısında sükûnetini ve soğuk kanlılığını sağlayan öfke gücü ve kişinin yeme, içme, cinsellik gibi bedensel hazları kontrol etmeyi sağlayarak iffet erdemine ulaşılan şehvet gücü. Bu üç gücün dengeli, ölçülü ve uyumlu olması halinde adalet erdemi ortaya çıkar. Bu adalet erdemine sahip olan kişi, düşünce duygu ve iradesinin doğru yönde ölçülü olarak dile getirmesinde Aristoteles' ten yararlanmıştır.

İbn Miskeveyh, görüldüğü gibi, ameli hikmeti (ahlak/patik) nazari hikmetten (ilim) öncelikli tutarak, ahlakı ilk sıraya koymuştur. Filozof; erdemli, faziletli ve ahlaklı yaşamının amacına uygun olarak üstün ahlakı elde etmeyi, ahlaklı olmanın amacına da üstün mutluluğu elde etmeyi yerleştirerek, insana ideal bir yaşam felsefesi çizmiştir. Bunun için de birtakım faziletler ve onların karşısına da reziletleri koymuştur. Ve tüm bu faziletlere, iki tane reziletlerin ortasında bulunan orta yolu bulmayı tercih etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Adalet erdemini de bu orta yol kavramıyla ilişkilendirmiş ve

eksik veya fazla olanı yola getirmeyi sağlayan bir yeti olarak tanımlamıştır.

İbn Miskeveyh düşünce, öfke ve şehvet gücünün aklın kılavuzluğu eşliğinde eğitildiğinde, kişinin ahlaki anlamda erdemlere sahip olabileceğini söyler. Öfke ve şehvet gücü, düşünce gücüne boyun eğerse ve aklın hükümleri doğrultusunda hareket ederse ahlaki olgunluğa ulaşabilir. Bu ancak eğitim ile mümkündür. Bu eğitim de bireyin yalnız kalarak, herkesten uzak yaşayarak bireysel bir yaşam ile değil, aksine toplumla iç içe yaşamakla sağlanabilir. Çünkü insanın cömertlik, kahramanlık gibi erdemlere sosyal bir yaşam içerisinde sahip olabileceğini söyler. İbn Miskeveyh'e göre sosyal bir insan, doğası ve tabiatı gereği kendini ancak toplum içinde gerçekleştirebilir. Ona göre en önemli ve ilk öğrenme ortamı ailedir. Bunu daha sonra arkadaş çevresi, eğitim ve sosyal çevresi takip eder. Bu anlayış bugün de geçerlidir.

Özgürlük, sorumluluk, vicdan, erdem gibi değerler alanının temel kavramları çerçevesinde tartışma konusu yapılan ahlak, Sokrates'ten günümüze kadar hem filozofların hem de farklı dinlere mensup din adamlarının çalışmalarında kendine yer bulmuştur. “Nasıl davranmalıyım?” sorusu hem felsefenin hem de dinlerin cevap bulmaya çalıştığı bir soru olmuştur. Bu anlamda yaşamış ve halen yaşayan bütün dinler kendi inanç ve pratiklerinde ahlak kurallarına değinmişlerdir.

Bunun yanında teorik ahlakla ilgili tartışmaların genel çerçevesi: kelim, tasavvuf ve felsefe açısından ‘Tehzîbu’l-Ahlâk’da Sevgi erdemi içerisinde kendine yer edinmiştir. İnsanın mahiyeti, ahlaki anlamda doğuştan getirdiği tabiatı, mutluluğu ve ahlak eğitimi de bu disiplinler içerisinde kendine yer bulmuştur. Yine sevgiye dayalı ahlak anlayışları (ilahi sevgi) da özellikle Türk-İslam kültürü içerisinde kendine yer bulmuştur denilebilir.¹⁶⁹

¹⁶⁹Avcı Mahmut, “*Tehzibu’l Ahlak’da Sevgi*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Aralık 2018, 22.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, Ramazan “İbn Miskeveyh’in Adalet Anlayışı”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 3/sayı:2, 15 Aralık 1998, ss. 237–249.
- Aristoteles, “Ruh Üzerine” çev. Zeki Özcan, Aristo, İstanbul: Alfa Yayınları, 1999.
- Arslan, Ahmet. Aristoteles. İstanbul: Kabalcı yayıncılık, 2011.
- Avcı, Mahmut, ‘Tehzibu’l Ahlâk’da Sevgi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31 Aralık 2018, Cilt 22 3. Sayı, s.2
- Bakır, Kemal. John Dewey’ in Eğitim Felsefesi Üzerine. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2011.
- Bayraktar, Mehmet. “İbn Miskeveyh Maddesi”. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi 40. Cilt, ss. 354-372. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Bedevisi, Abdurahman. “İbn Miskeveyh”, Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri içinde, İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Beheşti, Muhammed. “İbn Miskeveyh’in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri”, içinde: Misbah İslami Düşünce ve Araştırma Dergisi, Cilt:3/sayı 9, Temmuz 2014, s.s 131-57
- Bilgin, Beyza. Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi. Ankara: Gün Yayıncılık, 2001.
- Bolay, S.H. “Eğitimimizin Felsefi Temelleri”, Yeni Türkiye Dergisi, Cilt: 13/ sayı 2 Şubat 1996, s s. 422- 429
- Cafer Sadık Yaren, Ahlak ve Etik, (İstanbul: Rağbet yayınları, 2016), s.s 9
- Cavit Sunar. İbn Miskeveyh ve Yunan’da ve İslam’da Ahlâk Görüşleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi,1980.
- Cevizci, Ahmet. Felsefe Tarihi. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Çelikkaya, Hasan. Eğitime Giriş. İstanbul: Alfa Yayınları, 1997.
- Çetinkaya, Bayram Ali. İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi. İstanbul: Rağbet yayınları, 2019.
- Demirkol, Murat. İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi. Ankara: Bilay yayınları, 2018.
- Fahri, Macit. İslam’da Ahlak Teorileri. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- Fidan, Nurettin / Erden, Münire. Eğitime Giriş. Ankara: Feryal Matbaacılık, 1992.

- Foulquié, Paul. “ Pedagoji Sözlüğü” çev. Cenap. Karakaya, Eğilim Maddesi. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994
- Hançerlioğlu, Orhan. Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Remzi kitapevi, 1989.
- Hüseyin Karaman, “İslam Ahlakında Temel Erdemler”, İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi içinde, ed. Müfit Selim Saruhan, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), s.20
- İnsanın yaratılış süreci ve Allah’ın “ruhumdan üfledim” ifadesi için bk. Hicr Suresi 15/29; Secde Suresi 32/9.)
- Kaya, Mahmut. İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri. İstanbul: Klasik Yayınları, 2005.
- Kaymakcan, Recep /Meydan, Hasan. Ahlak Değerler ve Eğitimi. Ankara: Dem Yayınları, 2016.
- Köylü, Mustafa/ Koç Ahmet. Klasik İslam Eğitimcileri. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Mercin L, “Piaget ve Kohlberg’in Ahlak(moral) Gelişim Kuramlarının Özelliklerinin Karşılaştırılması”, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14 Eylül 2005, 3.Dönem 5. Sayı, s.73-86
- Miskeveyh, İbn “el-Fevzü’l-Asgâr” çev. Mehmet Zahit Sezer/ Emrah Alagaş, Tanrı, Nefis ve Nübüvvet. İstanbul: Endülüs Kitap, 2020
- Miskeveyh, İbn. “Tehzibu’l-Ahlak” çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç. Ahlak Eğitimi, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2013.
- Oğuzkan, Ferhan. Eğitim Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.
- Özgüven, İ.Ethem. Bireyi Tanıma Teknikleri. Ankara: Pegem Yayınları, 2002.
- Özlem, Doğan. Etik: Ahlak Felsefesi. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004.
- Rahman F, “Bilginin İslamileştirilmesi: Bir Cevap” çev. Mevlüt Uyanık. İslâmî Bilimde Metodoloji Sorunu, ed. Mehmet Paçacı. Ankara: Fecr Yayıncılık, 1991.
- S.Kandemir, "Tehzibu'l Ahlak Eserlerinin Ahlak Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi", Marife: Dini Araştırmalar Dergisi, Nisan 2017, 7. Dönem 2.Sayı, s.1
- Saruhan, Müfit Selim. “İbn Miskeveyh”, Doğudan Batı’ya Düşüncenin Serüveni İçinde, İstanbul: İnsan yayınları, 2016.
- Selahattin Parladır, Din Eğitimi Bilimine Giriş. İzmir, 1996.
- Senemoğlu, Nuray. Gelişim, Öğrenme ve Öğretim. Ankara: Gazi Kitapevi, 2004.
- Sönmez, Veysel. Eğitim Felsefesi. Ankara: Anı Yayıncılık, 2005.

Şimşek, Hasan /Yıldırım, Ali Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Şeçkin Yayıncılık, 2008.

TDK, www. Tdk.gov.tr), Türk Dil Kurumu Sözlüğü

TDV İslam Ansiklopedisi

Ulusoy, Ayten/ Subaşı, Güzin/ Ünver, Gülsen. Eğitim Psikolojisi. Ankara: Anı yayıncılık, 2011

Uyanık, Mevlüt / Akyol Aygün, İslam Ahlak Felsefesi. Ankara: Elis Yayınları, 2013.

Ülken, Hilmi Ziya. İslam Düşüncesi/Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş. İstanbul: Ülken yayınları, 2005.

